

Debata o pomirenju iz ugla lokalnih političara i EU

u organizaciji Koalicije za REKOM

Sarajevo, 25.02.2016.

Uvodničari:

Dženana Karup Druško, moderatorka, direktorica udruženja Tranzicijska pravda, odgovornost i sjećanje u BiH

Dr. Nerzuk Ćurak, profesor fakulteta Političkih nauka u Sarajevu

Dr. Ivan Šarčević, profesor na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu

Dr. Eric Gordy, profesor na univerzitetu College London

Transkript audio zapisa

Dženana Karup Druško: Dobar dan i dobro došli na Debatu o pomirenju iz ugla lokalnih političara i EU koju organizira Koalicija za REKOM, a posvećenih promociji REKOM-a kao zvaničnog instrumenta tranzicione pravde koji ima potencijal da sprečava ponavljanje ratnih zločina u budućnosti, izgradi forenzičku sliku o ljudskim gubicima, ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u periodu 1991-2001. i da gradi pomirenje na temelju činjenica, poštovanja iskustva drugih i utvrđivanja odgovornosti za počinjena nedjela. Ovakve debate već su organizirane u Skoplju, Beogradu, Zagrebu, Podgorici, Prištini i Banja Luci, tako da je ova, sarajevska, posljednja u ovom prvom ciklusu.

Ovo je jedan mali pokušaj, mali korak, da idemo u jednom pravcu gdje ćemo pokušati prevazići, prihvatiti sve ono što se desilo, prihvatiti činjenice o onome što se dešavalo tokom sukoba, jer samo na taj način možemo njegovati sjećanje bez obzira da li govorili o kulturi sjećanja ili o političkom pamćenju, a bez toga, nažalost, nema pomirenja i nema budućnosti, kako u BiH tako i u regionu. S obzirom da sam uopćeno govorila o ovim pojmovima, sad ću zamoliti gospodina Erica Gordija da on krene sa uvodnim izlaganjem o tome šta je uopće pomirenje, da li su političari ti koji treba da predvode pomirenje i u BiH i u regionu ili je to na nekome drugom? Ko je taj drugi? Izvoli Eric.

Eric Gordy : Hvala Dženana. Počinjem sa izvinjenjem, jer ću govoriti na jeziku koji mi nije maternji i napraviti ću dosta grešaka, pa se nadam da će mi se to tolerirati. Ja bih počeo sa tim da samo primetim nešto što su mnogi već primetili, a to je da je u ovom razgovoru imamo puno izraza za koje zapravo ne znamo šta znače, a to su izrazi kao što je “pomirenje” i “suočavanje sa

prošlošću”. To su reči koje bi trebalo da opišu nekakav proces, ali je nejasno. Mi, ustvari, ne znamo kad, na primjer, možemo da kažemo da su se ljudi pomirili ili da se suočavamo sa prošlošću. To su stvari koje ne znamo i koje su definisane na vrlo različite načine. I onda da stvar bude još nejasnija, ovaj panel ima čudan naziv, “Pomirenje iz ugla političara”.

Dženana Karup Druško: I Evropske unije.

Eric Gordy: I Evropske unije, eto još bolje. (Smijeh) Šta smo time hteli da kažemo? Naše saradnice su napravile dokument u kome su izjave političara iz regiona o pomirenju poslednjih 10 godina otprilike. Taj dokument su pripremile Jelena Grujić, Dafina Halili i Biljana Vankovska i ne znam da li još neko...

Dženana Karup Druško: I Dženana Karup. Dokument je dopunjen izjavama iz BiH jer se ovdje govori o pomirenju puno više nego igdje u regionu. Taj dokument smo poslali svima, a podijeljen je učesnicima uz materijale.

Eric Gordy: Mislim da je to po sebi zanimljiv i sadržajan dokument. Izjave političara iz regiona, o tome bi se moglo mnogo govoriti. Napomenuo bih pet tema koje sam ja našao u tom dokumentu. Prvo, ima u tom dokumentu raznih shvaćanja o tome šta znači pomirenje, šta bi bio znak da je pomirenje postignuto. Drugo, ima raznih i oprečnih mišljenja o tome da li je potrebno pomirenje, da li je već dovoljno urađeno, da li je to gubitak vremena, da li treba još da se radi... Ima tu i izjava nekih političara koji kažu: “Dosta smo gubili vreme na to i hajde da se bavimo drugim stvarima”. Treće, ima priličan broj izjava o tome da političari postavljaju nekakve uslove za pomirenje. Znači da je ponašanje jedne strane uslovljeno ponašanjem neke druge strane, da bi Srbija priznala sve što je urađeno na Kosovu treba da kosovske vlasti isto urade sa onim što se njima stavi na teret. Ima sličnih takvih konkurentnih pozicija u čitavom regionu. Četvrto, ima puno izjava gdje jedna strana prebacuje na drugu stranu nekakvu motivaciju, kažu da neki ljudi traže izvinjenje i priznavanje nekih činjenica zbog toga što nešto konkretno očekuju ili zbog toga što imaju konkretan politički cilj. I peto ima dosta izjava o tome da političari pokušavaju da objasne ili da postavljaju nekakvo tumačenje istorijskog konteksta u kojemu se nasilje desilo.

Rekao bih da, verovatno, ima dve vrste konteksta koji se tako postavlja. Prvi kontekst je da se nasilje na neki način opravdava. Drugi način je da se osuđuje i razume se da uglavnom političari opravdaju zločine koji su počinjeni sa njihove strane, a osuđuju zločine s druge strane. Što i nije neko veliko iznenađenje. Napomenuo bi još jedan kontekst. Kad se govori o pomirenju, onda govorimo o tome da je to uslov, mislim u društvenom smislu, da bi se društvo oporavilo od nasilja koje se desilo između različitih grupa kao što je oružani sukob, ali da postoji i problem pomirenja ili razumevanje nasilja do kojeg je došlo unutar jedne grupe ili jednog društva. Recimo autoritarni kontekst u kojemu se nasilje desilo. I tu se postavlja veliko pitanje, jer jedno vreme se manje-više podrazumevalo da su sve zemlje u regionu u nekakvoj tranziciji od autoritarizma, ali mislim da to više nije toliko jasno da postoji takva tranzicija ili da se uopšte udaljava od autoritarnih formi vlasti.

Isto bih rekao da je još jedan veliki problem sa pomirenjem, to da pomirenje nikada ne može da bude potpuno. To je proces koji nikada neće biti dovršen. Znači, verovatno bi se moglo reći da ima više pacifikacije nego pomirenja.

Da pređemo na Evropsku uniju i na međunarodne institucije. Rekao bih da je njihova politika, uglavnom, da uzmu taj cilj, ili te ciljeve, znači pomirenje i suočavanje sa prošlošću, i da ih reduciraju na neke konkretne ciljeve koji su formalnog karaktera. Da dam samo jedan uslov kao primer, a već postoji u Dejtonskom sporazumu, znači to je obavezujuće za države koje su potpisnice tog sporazuma – nešto što se zove saradnja sa Tribunalom. A šta konkretno znači saradnja sa Tribunalom? Konkretno znači dve stvari, prvo ako je neko optužen pred Tribunalom da bude uhapšen i izručen u Holandiju gde treba da mu bude suđeno, a drugo je da regionalne vlade imaju obavezu na saradnju, osim ako nađu neko opravdanje zašto neće da šalju dokumente koje Tribunal eventualno traži.

Znači konkretno, ako krenemo od velikog cilja pomirenja i suočavanja, vlade u regionu imaju ulogu da funkcioniraju ili kao pošta ili kao putnička agencija, i to je jako problematično. Još je jedna stvar problematična. Nekad vlade u regionu, koje su ispunile sve te zahteve u vezi sa suradnjom, znači da su formalno radili sve što se traži od njih, ali u isto vreme imaju mogućnost, koju koriste, da neformalno rade na intenziviranju tenzija. I ima toliko primera toga u čitavom regionu da možda i nema razloga da idemo u detalje. Ali, mislim da je glavna poenta svega toga, radi se o odnosu između međunarodnih aktera i najviših nivoa političke vlasti u regionu. Znači to je komunikacija između međunarodnih institucija i površine. I sve što se radi na površini je superficijalno, je li. Znači ono što se desi ispod toga, ali je isto tako jako potrebno, uglavnom se ne radi. Za to ne postoji politička volja.

Dakle, šta bi bilo potrebno da bismo mogli da pričamo malo ozbiljnije o pomirenju? Svi ti formalni zahtevi koji se postavljaju su i te kako potrebni. Ne može se bez njih. Ono što fali je dubina unutar institucija i to znači da treba da se žrtva priznaje, da se izlazi sa činjenicama o tome šta se gde i kome desilo, i treba kompenzacija za žrtve, i za vojne i za civilne žrtve. Treće, ja bih rekao da ono što je verovatno najviše potrebno je priznavanje žrtava. Treba na ličnom nivou uvažavati svačije iskustvo, ali ću reći još nešto, uz rizik da to izgleda fundamentalistički, to je opasna reč – istina, znam istina je ružna reč i znam da ima konkurentne istine i sve to, ali ja mislim da je verovatno najteža činjenica u regionu koliko se ne zna o tome što se desilo za vreme sukoba. A to su stvari koje su moguće saznati. Postoji evidencija koje neke vlade drže još u tajnosti, treba izaći sa tim. Ono što nije istraženo, treba da bude istraženo. Znači nema govora o pomirenju kad nema znanja u javnosti o činjenicama.

Četvrto što je potrebno, to je dijalog. Dijalog između institucija koje postoje unutar država i između institucija u različitim državama. Potreban je dijalog između institucija i javnosti i potreban je dijalog između javnosti u pojedinim zemljama i javnosti u drugim zemljama. I peta stvar koja je potrebna, to je angažman. Moraju političari da budu angažirani u ovom projektu, naravno, ali nije dovoljno da političari budu angažirani. I ono što se jako osjeća po čitavom

regionu je odsutnost važnih institucija, institucija koje uživaju najveće poverenje, a to su kulturne institucije, obrazovne institucije, verske institucije, nisu bile angažovane ili nisu bile angažovane na pozitivan način. Mislim, svaka čast izuzecima, ali društvo mora da učestvuje u čitavom tom razgovoru.

Da li pod tim, ako kažem da su to uslovi za pomirenje, da li tražim nešto nemoguće? Verovatno, ali možda bih mogao reći da treba ciljati prema tome što je nemoguće da se ne bi živilo sa tim što je neizdrživo. I time bih završio, hvala.

Dženana Karup Druško: Hvala ti Eric. Svakako ćemo poslije imati neka pitanja. Eric je govorio o pomirenju, šta znači pomirenje i šta bi trebalo da znači pomirenje u regionu, a sad bih zamolila gospodina Šarčevića da u svom izlaganju kaže šta bi po njemu trebalo da predstavlja, da znači pomirenje i na koji način se pomirenje unutar BiH može ostvariti, i da li je uopće proces pomirenja moguć u BiH bez regionalnog konteksta? I još ću vas zamoliti da kažete nešto o tome da li su presude Haškog suda doprinijele, i na koji način, da se prihvate činjenice? Eric je govorio o tome da je neophodno prihvatiti činjenice u javnom prostoru od strane društva da bi se uopće počelo sa suočavanjem sa prošlošću. Izvolite gospodine Šarčeviću.

Ivan Šarčević: Hvala lijepa, Dženana. Pozdrav svima. Ja ne znam hoću li se skroz držati ovoga, molio bih, da me negdje, ako ja previše odem u širinu, zaustaviš i vratiš na početna pitanja. Ja sam vrlo ozbiljno pročitao priloženi tekst gospodina Gordya o pomirenju i izjave političara. Na osnovu toga sam pokušao vidjeti sadašnju situaciju ovdje.

Složio bih se s time da bi nama trebala, i to je nužno, određena vrsta konsenzualnog modela zajedničkog života, a što onda uključuje pomirenje. No, svemogućeg pomirenja nema, ko njega zagovara, to stvara vrlo loše odnose. Dakle, ono je nemoguće. Ja bih se malo vratio na to kako mi razumijevamo svoju prošlost, pa i pomirenje, i na osnovu izjava političara i na osnovu pisanja spomenutoga gospodina, i to, kako mi u Bosni govorimo ili kako se govori za Bosnu ili kako se govori uopće za regiju, ovdje se govori o stranama. Ja sam stavio sebi jedan naslov: "Selektivno sjećanje, selektivni zaborav i pomirenje neće drugi".

Ako gledamo, uvijek uvijetno kazano, ne generalizirajući na čitav narod, srpsku politiku ili srbijansku politiku koju trenutno predstavlja Vučić, meni je inače poteškoća oko razmišljanja o političarima i pomirenju zato što je dobar dio njih izašlo iz ideologije rata. Znači i ideologije ratnih zločina i uvijek imam određenu vrstu opreza zato što su to ljudi koji govore stalno sa takozvanim duplim standardom, duplim moralom i sve ove izjave što su oni govorili čitao sam kroz te naočale.

U tome smislu, najdalje je otišla srbijanska i srpska politika zato što se ne može suočiti s onim što je, evo maloprije je i gospodin Gordy govorio, s istinom o prošlosti, od definiranja što on navodi u svome članku, jedna od poteškoća da se dođe do pomirenja jeste pitanje karaktera rata. Taj rat je proglašen odbrambeno-otadžbinskim, a taj rat je u svojoj suštini agresivni rat. I to je istina. Sad mi, znam, konflikt istina, konflikt interpretacija, konkurentne istine... To je osnovna

oznaka toga rata što je ona u svojim posljedicama imala elemente građanskog rata, što je imalo naravno agresiju s druge strane na lokalnim razinama, ali zna se da je epicentar naših sukoba, dakle našega zla, Beograd. To je epicentar.

Kad god se onda govori o pomirenju i priznavanju istine, evo ako pratite od Vučićevih izjava kao glavnog glasnogovornika te politike, on uvijek kaže da će se dogoditi određena vrsta poniženja, i iza toga odmah slijedi jedan drugi prigovor kojeg utjelovljuje, pogotovo predsjednik Republike Srpske Dodik, a to je da je uvijek nešto anti-srpsko. I do ove zadnje izjave koju je u ime Biskupske konferencije poslao kardinal Puljić patrijarhu Irineju. Vidite kako se ona nastoji čitati kao da nije uopće prijedlog za dijalog, da nije uopće u pomiriteljskom tonu, jer tako je razumijeva, ono što se kaže srpska strana, nego kako je dekan Pravoslavnog fakulteta Zdravko Đogo rekao da je ona po svom sadržaju besramna čak, ali mislim da to nije.

Vraćam se na ovo. Znači kod, gledam uopće, ponavljam stalno to uvijetno da se ogradim da ne govorim ono kako se srpska politika skriva između ideje kako se njih želi napraviti genocidnim i kako smo mi neki mrzitelji Srba, nije to istina. Teško je to sada opet braniti, ali srpska strana s obzirom na pomirenje kaže ovako: “Da, pomirenje, kako da ne, ali bez kajanja, bez istine, bez suočavanja sa prošlošću”. Znači sposobni za pomirenje, nesposobni za suočavanje s prošlošću.

Nije stavljena, a to mi je žao, jer je to možda najbolji i najeklatantniji primjer, Vučićeva izjava lanjske godine. On je na putu za Beč prije jedne međunarodne konferencije rekao da će predložiti, ovim riječima: “Na bečkoj konferenciji predložiću zemljama koje su učestvovala u sukobima na tlu bivše Jugoslavije da ustanovimo zajednički dan sećanja na sve žrtve stradale u tim sukobima.” Kako je naveo: “To bi bio zajednički datum u kojem bi se svi narodi sećali svih stradalih u ratovima na ovim prostorima, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost.” To je on kazao sedmog-osmog 2015. Tako zavodljiva ideja, ali tako iza sebe skriva ono što je ovdje nezamislivo i što je nezamislivo i ono što radi REKOM, a to je kada kronos pobjeđuje topos. Hajmo ustanoviti datum sjećanja, i još kaže ovako: “Gdje nema nacionalnih razlika”. Pa ratovi su se ovdje vodili zato što je neko etničke pripadnosti “te i te”.

On kaže ovako: “Svi su nacionalizmi isti”. Ma nisu isti! Nisu isti. Postoje agresivni, emancipatorski, poluagresivni, dakle ovdje je pobjeđena kronologija nad biografijom čovjeka pojedinca koji je nastradao, nad njegovom topografijom, nad njegovim zavičajem. Jer, ako vi uzmete analize koje su ljudi, koje je REKOM radio, ili koje je radio Istraživačko dokumentacijski centar, onda vidite da uopće nije nebitno na kojem je mjestu ko stradao, a to je sve u biti da se ne bi slučajno na bilo koji način uzeo recimo 11. juli kao vrhunac ne samo ljudskoga zla, nego vrhunac pitanja zašto čovjek može čovjeku tako nešto napraviti? Dakle, ta određena vrsta mešetarenja, pa čak mogli bismo kazati i ovako – pokušaj da se stvara jedna nova varijanta regionalnog spomenika ne nacionalnom ili neznanom junaku, nego neznanom žrtvi, u biti je skrivanje srpskoga, veliko-srpskoga zločina. O tome se može govoriti i dalje naravno.

Ja konceptualno želim ponuditi nekakva svoja razmišljanja i na osnovu ovoga sve reproduktivno što sam čitao. S obzirom na bošnjačku stranu ili bošnjačku politiku, govorim o glavnom toku, to je politika koju najviše zanima pomirenje, ali s obzirom da naglasak ima na prošlosti, ima naglasak na činjenicama, na traženju istine, na traženju karaktera rata. Osobno, čini mi se da nisam toliko da se udvaram Bošnjacima, ono što je po sebi nužno i ono što toj politici nedostaje jeste politika vizije. Šta s time poslije? Šta s činjenicama? Jer one se znaju, znaju ovi koji to trebaju znati, postoji veliko neznanje, ako sam dobro razumio gospodina Gordya, postoji dobro neznanje u širim slojevima društva, ali političari jako dobro znaju i znali su što se događalo. To oni znaju. Problem je bošnjačkoj politici što s činjenicama?

Evo recimo, što ako bi se našao neki Brant srpski, pa u određenome smislu i hrvatski, što dalje? Zašto? Zato što ima jako puno igre sa viktimologijom unutar bošnjačkoga kruga, i intelektualaca i ljudi koji određuju javno mišljenje.

Vratio bi se na jednu izjavu koja također nije kazana. Sjećate se kad je, to je bio siječanj 2009. godine, kad je pokojni Tihić kazao: “Takva politika (misleći na bošnjačku) uglavnom je zasnovana na prošlosti, a manje na sadašnjosti ili budućnosti. Prošlost, zločini, stradanja i samosažaljevanje ne trebaju biti središnja tema naše politike. Moramo konačno nadvladati pasivnu poziciju žrtve i preuzeti aktivnu poziciju odgovornosti relevantnog političkog čimbenika.” Naravno, njegova izjava je jako dobro prihvaćena u RS-u, a Haris Silajdžić sa dijelom bošnjačke intelektualne elite je ustao protiv toga. Podijelilo se mišljenje, što nije loše da se podijeli.

Poslije te izjave mi nemamo tih drugih izjava, osim zazivanja ponekada, k'o što je Izetbegović kazao da bi moglo biti još gore, ako se ne prizna nešto. Dakle, želim kazati da bošnjačka politika koja je inače politika dugoga trajanja, tako ona sebe uopće razumijeva, nije politika s vizijom. Ona se gradi i želi graditi na činjenicama i prošlosti, ali nema zajedničku viziju. I sada dolazi ona takozvana moja, ja htio ne htio, pripadam toj grupaciji, jer sam Hrvat, katolik i franjevac, to je dio moga identiteta ne mislim naravno da je on tako uzak – to je politika i nju je jako dobro ovdje kazao predsjednik Federacije Čavara kad je upitan o posjeti Nikolića rekao da njega to uopće ne zanima. Hrvatsku politiku u načelu, ovu ovdje, uopće ne zanima prošlost. Ni Dejton. Recimo, vidite, srpska se politika jako drži Dejtona. To je sve! To je božanstvo! Hrvatsku politiku ne zanima Dejton, nju zanima Evropa i zanima mogućnost novog administrativnog preustrojenja ove zemlje ili eventualno olabavljanje za vlastitu korist i ulazak u Evropsku uniju.

Mislim da je, ono što je hrvatska, ja ju nazivam licemjerna politika, da se ona izgrađuje institucionalno, dakle institucija kad kažemo da sve one institucije koje kazane: od kulturnih do religijskih, dakle i obrazovnih, odgaja se za neempatičnost prema drugome. To je zastrašujuće. Dakle, da se nema empatiju za drugoga. Bez obzira, ponekad, na deklarativne izjave, ono što je Čavara kazao, to je izraz nezainteresiranosti za cjelinu, to je odgovornost samo za svoje, a ne za cjelinu i za cjelokupno društvo.

Druga izjava na koju bih se osvrnuo je jako bitna, to oslikava najoptimističnijeg i istodobno čovjeka koji politikom određuje moral, možda najviše u ovoj zemlji. On postavlja moralne kriterije, jer to je dobro Žilijen Benda kazao da dok su u Platonovo vrijeme, dok je moral određivao politiku, Makijavelijevo vrijeme bila politika bez morala ili on je tako trasirao, suvremena politika određuje što je moralno. To je Dragan Čović. Najveća njegova izjava, s obzirom na ovo ovdje i s obzirom na pomirenje, su dvije stvari – on je dobro primijetio i rekao: “Svi zločinci u pojedinom narodu su heroji za taj narod”. I vidite da on to praktično i drži. Njega nećete baš vidjeti da ide sa Kordićem i to on jako dobro pazi, jer mu to i evropski može štetiti, ali ima njegova izjava koja je vidite kada kaže nezbiljna: “Ostavite prošlost povjesničarima”. Pa povjesničari su nas uveli ovdje, Ekmečić, Ćosić, povjesničari sadašnji koji su u susjedstvu. Svi prave povjesti. U tome i jest problem, što mi nemamo dobru historiografiju i ni jedan moralan čovjek ne može nikoga obligirati ili delegirati da za njega govori o prošlosti. Mora se Dragan Čović izjasniti o prošlosti. Mora ponijeti dio svoje odgovornosti. I tako svaka politika. Ja bih ovdje završio.

Mislim da je što se tiče Evropske zajednice ona bez jasne vizije naše zemlje. Kako je god politika postala neosjetljiva i radi to samo iz koristi, kako je ovdje dobro navedeno i spomenuto, kako će se nekakvom vrstom pomirenja dobiti benefiti iz Evropske zajednice, tako vidim i na drugoj strani da često civilne udruge, oprostite ako nekoga vrijeđam ovdje, to su postali ljudi koje istina ne zanima, koji nemaju odgovornost za cjelinu, nego su u zatvorenome svome krugu, jednostavno ne znam ili zbog što mogu uvažiti ili iz razloga što moraju živjeti od nečega, ali onoliko snagu koju imaju, snagu riječi, ne rade dovoljno. I na kraju, smatram da je velika odgovornost i na medijima. To je postao jedan poluprimitivni svijet kojeg ne zanimaju problemi nego samo da odrade posao, ali se postavljaju kao božanstva kojima trebaju svi služiti. I najbolje oružje i najbolje oruđe modernim političarima kao i modernome teroru su mediji.

Dženana Karup Druško: Ovo je bila kritika za civilno društvo.

Ivan Šarčević: Pa i civilno društvo.

Dženana Karup Druško: Dobro, Ivane tebi ne mogu ništa zamjeriti (smijeh), ali bih samo navela jedan primjer, vezano za politike koje utiču kod nas na sjećanje. Prije nekoliko dana je na dnevni red u Parlamentu Federacije došao Prijedlog zakona o negiranju genocida, holokausta i ratnih zločina koji su utvrđeni presudama međunarodnih sudova. Mi smo reagirali kao udruženje i dali podršku ovoj inicijativi, smatrajući da treba taj zakon da se usvoji. Ono šta je meni bilo zanimljivo, istražujući o čemu se radi, došla sam do dokumenta da je Vlada Federacije prije same sjednice Parlamenta odbila taj prijedlog smatrajući da je, parafrazirajući, usvajanje takvog zakona pravno dupliranje i da bi usvajanje takvog zakona značilo pravnu nesigurnost. Bila sam šokirana, ali sam za svaki slučaj konsultirala pravnike, eksperte, šaljući im rješenja koja postoje u Krivičnom zakonu da mi ljudi kažu je li zaista to dupliranje, što naravno ne da nije tačno, nego je to jednostavno dogovor između političkih partnera u Vladi Federacije, ali zahvaljujući i reakcijama udruženja došlo je do toga da je prošao nacrt u Parlamentu. Mislim da je ovo jedna

od rijetkih situacija kad Parlament misli svojom glavom, bez da misli glavom Vlade i Prijedlog tog zakona sad ide u javnu raspravu. Tako da mislim da je to možda neki mali uspjeh, ali i primjer kako zastupnici i civilno društvo i mediji mogu surađivati, ali ustvari i primjer da pokaže da se može puno toga uraditi, a ne ćutanjem i neulaženjem, ne stavljanjem prsta u oko kako bi rekli arhitekti.

Još mi je bilo simptomatično da je jedna od rijetkih zastupnica koja je komentirala taj zakon na Federalnoj televiziji žena čiji je suprug pravosnažno presuđen u Haškom tribunalu za zločin nad civilima Ahmića. Dakle govorili smo o moralu, govorili smo o onome šta znači moral, ja mislim ako ništa, politička kultura ne bi trebala da dozvoli da takvi ljudi komentiraju ovako, ali nažalost to je naša svakodnevica. Nerzuk Ćurak voli govoriti, nemojte me pogrešno shvatiti, o kulturi sjećanja i on se posljednjih godina, što mislim da je široj javnosti manje poznato, vrlo intenzivno bavi time, zbog čega mu se mora odati priznanje, jer malo je ljudi kod nas koji se time bave, a i tu postoje različite interpretacije. Zamolit ću Nerzuka da kroz ovo o čemu smo pričali govori kroz kulturu sjećanja. Da li je taj proces suočavanja sa prošlošću kod nas uopće počeo? Da li on traje? Ivan nam je precizno secirao ovdašnje politike, ali kako to prevazići? Postoji li ikakav način da dođe do približavanja interpretacija onoga što se dešavalo u proteklim ratovima. Nerzuk izvoli.

Nerzuk Ćurak: Hvala. Dobar dan, sve vas pozdravljam. Ovo je važna debata. Svaka debata koja se tiče pomirenja je važna bez obzira na različite interpretacije, podmetanja, nezadovoljstva, a kultura sjećanja je kod nas u nultoj fazi. Znači ona je u fazi kulture poricanja. To je, otprilike, situacija sa kulturom sjećanja. Kad sam se ja pripremao za ovu debatu, želio sam da problematiziram nekoliko stvari koje mogu biti možda provocirajuće, konfliktne, jer za razliku od, možda, nekog općeg mišljenja o pomirenju, gdje to uglavnom ljudi vežu za odmah nešto: “mir, mir niko nije kriv”, hipijevska konstrukcija svijeta, djece cvijeća i tako dalje, smatra da je pomirenje vrlo konfliktan proces. I samo oni koji su spremni da ga prihvate kao takvoga, kao vrlo konfliktan process, mogu participirati u zbiljskoj izgradnji mira.

Deng Xiaoping, veliki kineski vođa, ima poznatu izjavu: “Nije važno kakve boje je mačka, sve dok lovi miševe” i to se može vrlo jasno odnositi na pomirenje, jer vidite koliko je nezgrapnih debata o pomirenju u smislu pojmovnog definiranja, kategorija. Postoji jedno lutanje u tami, ne postoji jedna vrsta reguliranog diskursa kada mi govorimo o pomirenju. Eh sad, ja želim da kažem da ne smatram to toliko važnim isključujući za neku, recimo, akademsku debatu, ali budući da je proces pomirenja nešto što nadilazi znanstvene zidine i što se tiče ozbiljne demokratizacije tog pitanja. Kad kažemo demokratizacije tog pitanja, znači da ona zahvata različite strukture društva, od civilnog društva, ugroženih, vulnerabilnih skupina, političara, javnih intelektualaca, akademika, obrazovanih i tako dalje i tako dalje, a evo i ovo danas je jedan oblik te demokratizacije i ono što bi i sama inicijativa REKOM-a i slične, uglavnom u manjem formatu, trebale da rade, da zaista ovakve debate malo snažnije posreduju u javnost. Tema naša današnja je, dakle, kako političari igraju, operiraju sa pomirenjima. I vidite, vi ste ovo oglasili,

poslali ste na razne adrese, prisutno je u svijetu virtualne komunikacije ova obavijest. Nikoga od političara!

Dženana Karup Druško: Moram reći da smo poslali pozive i svim političkim strankama.

Nerzuk Ćurak: Evo vidite. I to vam je već vrlo važna indikacija. Dakle, političke strukture pomirenje ne zanima. Ono ih može zanimati samo na jednoj krajnje pojavnj, površnoj ravni političke korektnosti, političkog zahtjeva, neke pretpostavljene sile koja nešto traži kao što je recimo, je li, Evropska unija. Da ih zanima taj proces, onda bi oni poslali ovdje svoje savjetnike, poslali ljude koji treba da ove stvari prate.

Prije deset mjeseci, u aprilu će biti godina dana, tri člana Predsjedništva BiH potpisali su zajedno sa rezidentnim predstavnikom UN-a deklaraciju "Platforma za dijalog" čiji je ključni sadržaj stvaranje političkih i društvenih uvijeta za promociju izgradnje pomirenja i pomirenja u zajednici. Ta deklaracija je konsenzusom postignuta. Eh sad vidite, to je u osnovi samo interni politički akt. Kad kažem interni politički akt, medije to uopće ne zanima. Znači sve što se tiče nekih drugih stvari, nesporeduma unutar recimo Predsjedništva, na nacionalnoj razini ili nekoj drugoj, odmah će se mediji utrkivati da uzmu izjave i tako dalje, da dnevници traju po 20 minuta sa izvještajima o političarima, a nešto što je krucijalno za našu zajednicu, jer je konsenzusom postignuto, uopće nije bilo prisutno u javnoj sferi. Ljudi uopće ne znaju za to. Vrlo mali broj ljudi zna za to. Zašto to govorim? Zato što je to obavezujuće za same aktere, a te deklaracije, to možda nije obavezujuće. Oni su to možda uradili da bi dobili neke poene, ali za nas kao građane to je obavezujuće u smislu da možemo vršiti pritisak na njih da se društvo kreće u tom smjeru. Međutim, akteri tog čina, tri člana Predsjedništva BiH, niti su tu deklaraciju spustili u svoje stranke, pa da stranke same isijavaju te poruke, niti su javni prostor opteretili takvim stvarima, nego su, recimo, to prepustili Ujedinjenim nacijama da puno više rade nego što bi trebao biti sami operativni angažman Predsjedništva, je li, u procesu pomirenja koji su sami sebi nametnuli. Evo vidite u kakvom mi ambijentu živimo.

Druga stvar koja se tiče političara i njihovog učešća u procesu pomirenja se može indicirati iz činjenice da je političar koga ja veoma cijenim, mislim da se s njim može graditi zajednica, da ima u sebi ne samo partikularnu dimenziju, član Predsjedništva gospodin Ivanić, koji je bio jedan od inicijatora i učesnika te deklaracije, kada je gospodin Vučić iznio ovu izjavu koju je Ivan citirao, rekao kako ta izjava svjedoči političku superiornost Srba. Pa to je nevjerovatno. Ali to i nije naišlo na neku, kako bih rekao, na to se I nije reagovalo. To je strašna izjava koja je ustvari s onu stranu procesa pomirenja.

Pazite, dakle, vidimo kako političari neke činove uzimaju kao kreativne geste za slanje političkih poruka, ne vodeći računa niti o konsenzusu, niti o tome šta to znači, šta takve poruke isijavaju i tako dalje i tako dalje. Hoću da kažem da je i samim političarima potrebna edukacija za ove stvari, jedna vrsta vrlo konstruktivnog dijaloga između aktera civilnog društva i političara. Zašto to insistiram? Zato što je proces pomirenja, pazite proces koji se ne završava. Ne završava. On se

nikad neće završiti. Kako? Pa zato što i u najuređenijim demokracijama uvijek u budućnosti može doći situacija koja će zahtijevati neki proces pomirenja. Evo uzmite Evropsku uniju koja je mislila da je možda završila proces pomirenja, ali sa novom varijablom izbjeglica debata o pomirenju će postati važno pitanje unutrašnje aksiologije, unutrašnje vrijednosne debate unutar evropskoga društva.

Ja hodam po cijeloj zemlji, držim radionice o pomirenju na mikro nivou i to upravo kroz ideju da se susretnu akteri civilnoga društva i lokalni političari, da zainteresujemo lokalne političare za ove procese. I nije da ih nema. Ima ih koji imaju svijest o tome pa dođu načelnici nekih općina, recimo načelnik Nevesinja, Gornjeg Vakufa/Uskoplja, dođu na te skupove da čuju šta imaju reći akteri civilnog društva, nevladinih organizacija koji žele da se govori o teškim pitanjima. Proces pomirenja je najteže pitanje javne debate. Jer, pomirenje je proces napredovanja mira u javnoj sferi. A u našoj zemlji mir ne napreduje. Mi živimo u nečemu što se u teoriji zove negativni mir. Znači imamo samo odsustvo nasilja, ali nismo stvorili pretpostavke za pozitivni mir, za izgradnju slobode i pravde, ravnopravnosti, uvažavanja ugroženih i manjinskih skupina. Nismo stvorili uvijete za razgovor o istini. Eh sad, opet dolazimo do te velike riječi, jer pazite, istina je nedjeljiva. Nju prati sjaj njezine vlastite jasnoće. A to nije u koliziji s tim da svako od nas ima svoju istinu, istine, ali zato što svako ima svoju istinu, važno je da razgovaramo. Važno je da razgovaramo, ali ako bi imali neki preduvjet razgovora, onda bi on morao biti taj da smisao razgovora nije taj da se istina sakrije.

Moram navesti primjer. Za mene je strašno, nadam se da ćete razumijeti, da o strašnim zločinima koje su napravili pripadnici Armije BiH na Kazanima, brdu iznad Sarajeva, da o memorijalnoj kulturi, o izgradnji spomenika, prvi političar koji je govorio i izašao gore je Svetozar Pudarić. Nadam se, bez daljne interpretacije da razumijete podtekst i šta želim da kažem. S druge strane, i mislim da su te interpretacije izostale, jer su bile vezane za pijetet, znači 11. juli. Ja, naravno, u potpunosti razumijem, majke Srebrenice, te lokalne žrtve srebreničkog genocida, da je njima gesta dolaska premijera Vučića bila važna bez obzira na kontekst. Ja to razumijem. A moja interpretacija, koja je kako bih rekao, koja tu uključuje ali u smislu jedne teorijske, pojmovne ekspresije, nadilazi samo taj lokalni kontekst, a tiče se ovoga. Dakle, premijer Vučić je dan prije recimo, odnosno nekoliko sedmica prije, njegova vlada je uložila svu energiju političku, diplomatsku, obavještajnu i tako dalje snagu, da se ne usvoji Rezolucija o genocidu u Vijeću sigurnosti Ujedinjenih nacija, rezolucija koja je univerzalne naravi, jer se tiče univerzalnog ljudskog zahtjeva da se suosjeća sa žrtvama. I nakon što je umješnim radom srpske diplomacije, ta rezolucija odbijena, premijer Vlade koja je sve uradila da ta rezolucija ne bude usvojena, dolazi na Dan sjećanja na žrtve genocida u Srebrenicu. U mojoj interpretaciji to nije gesta pomirenja, nego licemjerja. Budući da on ne priznaje genocid, ima pravo čovjek, ono što je on trebao da uradi je ono što je uradio i Milorad Dodik koji ne priznaje genocid, a to je da nekog drugog dana, devetog septembra ili bilo kog drugog dana, kao Aleksandar Vučić, bez premijerskih generalija ode i pokloni se žrtvama. Jer to bi onda bilo, to bi pratilo njegovu diplomatsku gestu.

Jel' me razumijete? To bi pratilo njegovu diplomatsku gestu. I onda se desilo što se desilo: jel' napad na njega i te strašne stvari koje nemaju nikakvo opravdanje. Hoću da pošaljem ovu poruku. Uloga političara u pomirenju je da ne koriste pomirenje za dnevnu pragmatičnu svrhu, nego da se suoče sa sopstvenim demonima. Za mene je gesta pomirenja da gospodin Izetbegović zamoli najreprezentativnije ljude ove zajednice, moralno neuopitne, koji svojim javnim djelovanjem svjedoče da osuđuju sve zločine, bez ikakvog "ali", da oni u ime države BiH, ili da reduciramo, imajući u vidu kontekst bošnjačkog naroda, odu na Kazane. Za mene je gesta da Vlada Srbije, zamoli Sonju Biserko, Stašu, Žene u crnom, Latinku Perović, osobe koje govore da Bosni i Hercegovini ne treba izvinjenje ubica, nego ljudi koji svom svojom historijom svjedoče da se ne slažu sa onim što se desilo u Bosni i Hercegovini, ali da sada ne kao pojedinci, nego u ime Vlade Srbije, bez ikakvih ograničenja dođu 11. jula i kao izaslanici Vlade Srbije kažu ono što žele da kažu. To su geste pomirenja.

Mi smo, naravno, od takve kulture daleko, kao što smo daleko od toga da u obrazovnom procesu stvorimo uvjete da djeca iz Sarajeva, već u okviru predviđenog plana nastave, sa obezbijedenim sredstvima idu u Grabovicu i Uzdol na čas historije, da djeca iz Banja Luke idu na čas historije u Srebrenicu, da djeca iz Širokog, Mostara, Ljubuškog idu u Ahmiće i tako dalje, i tako dalje. To se sve može uraditi, radi se samo o ljudskoj volji, o tome da se složimo s Kantom, da ako bude manje ljudi na svijetu koji su skloni zlu, da svijet neće biti gori. Neće sigurno biti gori, znate. I zato mi kao akteri civilnog društva moramo djelovati prema političarima, dakle i uvjeravati ih u važnosti ovih gesti, donošenja nekih krucijalno bitnih odluka.

Ja s ovog mjesta želim da pošaljem poruku da bi bilo izvanredno, za ovo sam već dva-tri puta u različitim prilikama pokušao da zainteresiram političke aktere, dakle da političari koji ne određuju šta je moralno, ovo što je govorio Ivan za Čovića, nego da političari koji nemaju problem sa moralnom interpretacijom, odnosno koji nemaju problem sa moralom u politici, da oni razviju debatu sa raznim akterima civilnog društva koji se bave procesima pomirenja, kako bi stvorili uvjete da u Parlamentu BiH proglasimo jedan dan koji bi se mogao zvati Dan pravednika, u kojem ćemo odavati divnu gestu ljudima koji su spašavali ugrožene skupine u posljednjem ratu, dakle manjinske skupine u posljednjem ratu. Jer mi smo našu dobrotu u tom smislu sveli samo na Srđana, a ima na desetine takvih ljudi. Taj dan pravednika bi trebao biti najbolji dan ove zemlje u kojem bi prethodno vrlo ozbiljnim radom, vrlo, vrlo ozbiljnim radom ljudi iz politike i iz civilnog društva stvorili bez ikakvih kalkulacija vrlo jasan programski okvir i vrlo jasne definicije koje bi odredile ko su ti ljudi kojima mi odajemo tu vrstu počasti. To bi bila gesta povezivanja ove zajednice.

Jer, vidite, nas političari hoće da uvjere da BiH nikad nije imala dionice zajedničke egzistencije, da je to sve izmišljeno iako ima jako puno dokaza koji svjedoče suprotno, kao što ima dokaza i o podjelama. Evo to su pravi kreativni, kako bih rekao, po meni, načini na koje se političari mogu uključiti u procese pomirenja. A kako vršiti pritisak na njih? Moramo biti dosadni. Moramo im stalno zvocati. Moramo ih natjerati na to. Dakle, da dođemo u parlamente i da o ovome govorimo. Uvjet svega je da u to vjerujemo, a ne ono što mi historijski baštinimo, da ne

vjerujemo u sopstvene snage i zato onda političari ostaju već 20 godina nakon rata glavni akteri društvene igre, iako će puno više druge profesije utjecati na to hoćemo li se mi evropeizirati, postati pristojno i dobro društvo i tako dalje.

A što se tiče odgovora oko kulture sjećanja. Pazite veliki Emanuel Kant kaže: “Mir je regulativna ideja uma”, pazite regulativna ideja uma i najviše dobro, i najviše dobro. Evropska unija je u vrijednosnom smislu konstituirana na toj premisi. U političkom smislu, ona se udaljava od toga. Ali gdje mi pravimo veliku grešku, svi, od medija do svih aktera u Evropi, da kad govorimo o lošim stvarima, recimo, odnosa prema izbjeglicama, prema migrantima... jeste vidjeli da u jeziku figurira ideja Evropa, loš evropski odgovor, nikakav, sramno i tako dalje. To su odgovori nacionalnih država. Mi smo prezir nacionalnih država, prezir prema migrantima izbjeglicama, proglasili evropskim prezirom, prezirom Evropske unije.

I upali u zamku, pravo smo upali u zamku. Jer, mi moramo spašavati ideju Evrope koja u sebi sadrži tu latentnu ideju, je li vječnoga mira, postmodernog raja, gdje se sve rješava mirnim putem bez nasilja. Ali kao što nam je Eric ponudio u svom tekstu, kad vi vidite kako predstavnici Evropske unije tepaju našim političarima, da su oni za mir zato što imaju ogromni koeficijent patetike koji me dovodi do ludila, i time bivaju zadovoljni, Evropa se udaljava od svoje mirovne suštine. To su, na to treba ukazivati i od Evrope treba zahtijevati da participira u procesu izgradnje pomirenja i pomirenja u našim zajednicama. Ili da nam se kaže da nema podrške za to, da nema podrške za to. Da je bolje da sve zaboravimo. Znači, sve je legitimno. Legitimno je. Legitimno je da ćemo možda napraviti bolje društvo ako sve zaboravimo. Naravno, znam, ako sve zaboravimo da je neizbježan novi krug nasilja u nekoj novoj dionici budućnosti i da će biti samo još gori i gori. Eto hvala.

Dženana Karup Druško: Hvala Nerzuku. Pa nažalost odnos Evrope... (Aplauz) Dakle ja samo mogu reći da mi je veliko zadovoljstvo da uopće imam priliku moderirati debate sa ovakva tri panelista. Mi smo razmišljali, Nerzuk, da ovu debate održimo u Parlamentu i imali smo tu mogućnosti, oni su bili raspoloženi. Međutim, zbog njihovog licemjerstva da oni nama daju salu, da nam daju da radimo, a da se niko od njih ne pojavi, ja nisam htjela da idemo u Parlament, jer bi njima to bio plus – mi smo u Parlamentu organizirali debatu o pomirenju, ali na kojoj niko od njih ne bi bio. Eto to je razlog što nismo otišli tamo. Što se tiče Evrope, mislim da kroz politiku prema Hrvatskoj od trenutka kad je Hrvatska ušla u Evropsku uniju možemo vidjeti kakva je politika Evrope, da je to upravo ta politika zaborava, “desilo se što se deilo, idemo dalje”, a stvari u regionu se ne miču. Imam puno pitanja, ali da se držimo okvirnih tema koje smo dogovorili, samo još po jedno pitanje, pa ćemo onda dati mogućnost da i za pitanja.

Uloga krivične pravde, odnosno haške presude, mogu li činjenice koje pominjemo nekoliko puta, čak i istina o kojoj govorimo, bez obzira što se zove sudska istina, pomoći u pomirenju? Neću ulaziti u presude lokalnih sudova, govorim isključivo o presudama Međunarodnog suda koji je utvrdio činjenice. Ne znam koliko ljudi čitaju, ali recimo u presudi Tadiću, za mene je bilo šokantno da u kontekstu sudije, sudsko vijeće, polaze od Otomanskog perioda u BiH i

analiziraju sve šta se desilo ovdje da bi došli do ovih zadnjih sukoba. Koliko uopće, da li i koliko može krivična pravda i koliko mogu haške presude, evo da se isključivo njih držimo, za par dana je i presuda Karadžiću. Mogu li uopće te presude doprinijeti i na koji način ovdje da ljudi počinju prihvatati činjenice i opet se vraćam na ono maloprije što sam rekla, uz svo negiranje koje mi imamo bez sankcionisanja bez zakona, dakle može li Haški tribunal pomoći pomirenju u regionu?

Eric Gordy: U kom smislu?

Džena Karup Druško: Može li bez sankcija tog negiranja?

Eric Gordy: Mislim, sankcije malo znače, znači da će neki pojedinac dobiti zatvorsku kaznu, ali... Pravda nije savršena, it is human, tako da mislim da jedna od važnih presuda je presuda u slučaju Momčila Perišića, gdje je u prvoj istanci osuđen. Znači da je on odgovoran za zločine koje su činile snage koje su dobijale podršku od Jugoslovenske narodne armije. I onda u drugoj istanci su uveli odnosno koristili princip koji je uveden u ranijem slučaju i rekli da ako nije direktno naredio da se čini zločin, onda nije odgovoran pa je pušten. Šta možemo da radimo sa takvom presudom? Znači to su dvije istine. Je li? Ili je odgovoran ili nije. I imamo obje istine sada u presudama Tribunala. A to stvarno ne pomaže.

Džena Karup Druško: A šta sa Stanišićem, kome je poništena presuda?

Gordy: Vidjet ćemo, sad će biti ponovno suđenje, ali je sličan problem. Znači, sa jedne strane pravni proces stvarno može da pomaže da se ispostave činjenice, a sa druge strane tu su razni interesi, mislim da li su politički interesi ili interesi samih pravника, advokata koji samo ometaju taj proces razumjevanja i pomirenja.

Dženana Karup Druško: Ako sam dobro shvatila, pravni proces jeste bitan, ali nije ključan za proces pomirenja i kulturu sjećanja.

Erik Gordy: Ne samo to, nego mislim da je bilo koji pravni slučaj profesionalni razgovor između profesionalnih advokata. Znači teško da se javnost uključuje u njihov razgovor.

Nerzuk Ćurak: Pravo je, ustvari, pitanje restorativne pravde. Znači koliko sada neke presude stvarno igraju ulogu unutar zajednice iz koje potiče neko ko je dobio presudu za ratni zločin.

Dženana Karup Druško: O tome i govorimo, o prihvatanju tih presuda.

Nerzuk Ćurak: Šta je tu problem? Problem je što u zajednicama u kojima ima deficit demokratske kulture kao što je naša, ništa se ne čini da te presude postanu naše moralno nasljeđe i to zajedničko, dakle moralno nasljeđe, nego se ponovno koriste samo da bi se uperio prst na pripadnike zajednice iz koje potiče onaj ko je dobio neku presudu. Ali nije to rješenje, rješenje je da se pripadnici te zajednice suoče sa tim i da naprosto private to, a da nema nikakvog osuđivanja u javnom prostoru, jedne vrste, kako bi rekao, upiranja prsta: vi ste takvi i tako dalje.

Recimo, Momčilo Kraišnik je osuđen I dobio je presudu koju je dobio, odslužio i on je sada slobodni građanin ove zemlje. Da li je ta presuda na koju je on osuđen, na koliko je ono bilo, 22 godine, pa je ranije pušten prema pravilima, da li je ona utjecala na javnu sferu, u smislu da su ljudi sebi počeli postavljati neka pitanja. Ili je sve ostalo isto. I tu sad taj problem sa samim krivičnim procesima gdje se ljudi kažnjavaju kao individue, iako one same kad govorimo o najvišim političkim i vojnim akterima, možda nikog nisu ubile. Njima se kao individuama sudi iako je interpretacija presude, odnosno sadržaj presude mnogo više od samog individualnog osuđivanja te osobe. I po meni presude suda u Haagu nisu još uvijek dovele do k od katarze. Ja bih rekao ovako generalno, ljudi u oboj zemlji još uvijek nisu postali bolji ljudi.

Dženana Karup Druško: I uz to smo svjedoci revizionizma u regionu, dakle revizionizam koji se kod nas dešava vezano za zadnje sukobe, ali i Drugi svjetski rat. Dakle, uz sve probleme o kojima mi govorimo, mi smo imali I slučaj rehabilitiranja Draže Mihailovića, pa je završen tako kako je završen, pa sad imamo slučaj rehabilitiranja Nedića, mada on nikad nije ni procesuiran niti presuđen, aktualizirana je priča oko

Ivan Šarčević: Mi sa našom povješću nismo završili i nećemo nikada. Mislim ovako treba, barem što se mene osobno tiče, treba od sebe samoga krenuti i od vlastite odgovornosti. Ne mogu se stavljati kao mjera stvari, ali treba insistirati na tome, stalno, pa u tom smislu i po cijenu nekakve isključenosti iz one zajednice kojoj bi po nekakvom svom, što se kaže defaultu, pripadalo.

Vratio bi se malo na pitanje uloge Haga, ja to uvijek uspoređujem sa Nürnbergom. Naš je osnovni problem što, ponavljam, nije imenovan karakter rata. To je veliko-srpski projekat. To je veliko-srpska agresija. Ovo su drugo samo posljedice te veliko-srpske agresije. Nemogućnost da BiH dobije presudu protiv Republike Srbije, nije određena vrsta da se ustane protiv srpskog naroda, a i zato ga se često krivi. Tu gledam, svu nakaradnost Haškoga tribunala u smislu ovoga što je govoreno za Perišića, što znamo svi, što gole oči vide, što znaju ljudi koji stanuju, recimo, u Klotijevcu selu do Drine, da ono nije gađano iz Bosne dakle, nego je gađano iz Srbije. To znaju svi. To su te činjenice koje neće niko da prizna, a i Haški sud to zna. Ja se ne prepadam činjenicom da se mi ponovno vraćamo u prošlost. Zato što, uzmimo recimo bošnjačku historiografiju, ona ne zna uopće da je tako veliki četnički zločin u epskom pripovjedanju, u vašem kraju napravljeno. Ne zato što ste ovdje. To je strašan zločin napravljen.

Dženana Karup Druško: Govorimo o Foči.

Ivan Šarčević: Kad se to sada spominje to se samo izručuje određenoj vrsti političkoga mešetarenja. Tome se ne pristupa u nekakvom, recimo, najširem duhovnom ili kulturološkom smislu da se čovjek zapita malo: pa dobro kakav je to čovjek uopće, prije nego što ga definiraš da je to bio – Četnik. Mi imamo jedan proces koji bi mi tako brzo rješavali. Ne trebamo se mi prepapati što se na nov način otkriva Blajburg, nego bismo trebali učiniti, evo recimo šta sam ja učinio oko toga: tražio sam od nekih svojih fratara da se ne priča o tome, kakva god je sada

srpska mitološka historiografija, da se ne pravi mit od Jasenovca, s tolikim brojkama tako se Blajburg čini još većim. Svaka naša župa zna, jer su svećenici zavodili, pisali, imaju matice, i onda kaže “nestao, Blajburg”, i odjednom kad pitaš čovjeka koliko je ubijenih, kaže million. Pa čekaj, mislim da možemo, ne znam, negdje je taj problem ovoga, ovdje je već o tome govoreno, između odnosa politike i društva gledano u cjelini. Tu negdje postoji nekakav raskorak, velik, između medija kao servisa mišljenja koji su postali glave za mnoge ljude. Internet pogotovo. Što je gori i luđi to bolje. Nama nedostaje, ovo nije samo žal, volio bih da me se ne shvati samo kao žal nad kulturom i civilizacijom, nas čeka tako dug put, nama treba svi ovi političari siđu s vlasti.

Oni to ne mogu napraviti! Ja sam u to uvjeren. Ne može Vučić. Pa nemojmo se zavaravati. Jedino ako ćemo lagati. Ne može ni Izetbegović, on je antievropejac. On može vikati: “Pa čuj, to je tako”, a ovamo gradi antievropsku politiku, nekršćanskih vrijednosti, kako on nikada ne kaže svome narodu da evropske vrijednosti ovdje ne znače kršćanske vrijednosti, pa ćemo mi njima davati islamske vrijednosti, nego princip pojedinca, ljudskih prava, zajednice. Ili, ne vjerujem da može i Čović ako on tako olako prelazi preko cjeline i preko onoga što je unutarnji dijalog. Njemu je važno da sačuva da je on refleks, da on izražava volju. Pazite to je osnovno što je Karadžić rekao kad je držao govor u Skupštini, osnovno je ovo bilo: “Nemojte misliti da je ovo volja moja ili SDS-a. To je volja srpskoga naroda”. Pazite, taj bezobrazluk i taj volontarizam koji imaju političari, da on sebe identificira, što oni kažu s bićem naroda. To je pogubna misao.

I stalno se to govori: mi ne odgovaramo na to. To je, ja mislim, naš teški put. Evo samo da sumiram, dakle nedostaje međunarodnoj zajednici, njoj političari određuju moral, moralnost, nedostaje sudu da bude sud, ne da goni ljude, pa da se onda neko izživljava nad ljudima, nego da se osude politike, da se osude režimi, da se osude institucije. Pa zar nije paradoks da je Republika Srpska u čije ime je to rađeno, bude vlasnik jednog velikoga logora u Krajini i onda stavi još u taj logor križ. Ima li iko to da kaže od evropskih ljudi? Ili da Srebrenica bude mjesto u kojem politike koje su dovele do toga vladaju nad tim. Nema pomirenja bez oslobođenja od institucija režima. Nema, nemojmo se zavaravati. Ne trebamo mazati oči nikome.

Dženana Karup Druško: Ja ću sada reći nekoliko informacija oko same Inicijative za REKOM, mislim da je odlično nakon ovoga svega što smo čuli da kažemo šta to radi Koalicija za REKOM. Dakle mi smo prije nekoliko godina, upravo zbog svega ovoga o čemu pričamo, civilne, nevladine organizacije u regionu shvatili da moramo pokrenuti proces pomirenja i da jedini način da se nešto uradi, jeste da na kraju inicijativa bude prenešena na političare, na državnike, koji će prihvatiti i na kraju formirati regionalnu komisiju koja će dokumentirati sve ratne zločine i kršenja ljudskih prava počinjenih tokom sukoba na prostoru bivše SFRJ.

Mi smo imali konsultativni proces u zemljama, nastalim na prostoru bivše Jugoslavije, u kome je učestvovalo na hiljade ljudi. Na kraju imamo podršku preko dvije hiljade pojedinaca i organizacija i napravili smo Statut, naš dokument s prijedlog osnivanja REKOM-a koji smo predali političarima, a po kome se, između ostalog, trebaju, pod broj jedan utvrditi činjenice, činjenice o stradalima, odnosno imena i prezimena svih žrtava kako se ne bi manipuliralo tim

brojevima. Jer, mi i danas imamo u BiH da se “omakne” pojedincima, bošnjačkim, da je u Bosni stradalo dvjesto hiljada Bošnjaka, što nije tačno, ali mi manipuliranje o podacima žrtava imamo nažalost od sve tri strane, sva tri naroda i u svim državama.

Uz utvrđivanje činjenica, na čemu Koalicija za REKOM insistira, jesu i okolnosti pod kojima su ljudi stradali. Okolnosti, odnosno kontekst, jako su bitni zato što će oni pokazati ovo o čemu je govorio Nerzuk, na kraju krajeva i Ivan. Dakle, da ljudi nisu ubijani slučajno, da su ubijani zato što su bili pripadnici određene etničke zajednice, da su ubijani zato što su u nekom gradu bili manjina, da su ubijani zato što njihovo ime i prezime nije odgovaralo vlastima u toj sredini. Naravno, kad se to bude radilo ne može se izbjeći da se ne dođe do dokumentacije koja je na raspolaganju, da su recimo logori u Prijedoru vrlo organizirano, vrlo sistematski i sa samog vrha organizirani, da postoje naredbe Fikreta Abdića da se osnuju logori u Autonomiji, da postoji naredba Jadranka Prlića da se osnuju logori na prostoru kompletne Herceg-Bosne. A to je sve nešto što REKOM potencira, odnosno članice Koalicije koje su u REKOM-u, da se uradi.

Po završavanju Statuta REKOM-a, mi smo bili dobili podršku političara u regionu, međutim kao što je Nerzuk govorio o odnosu prema deklaraciji i Koalicija za REKOM je naišla na isti problem. Političari su, a govorim o liderima, o predsjednicima država, podržali našu inicijativu i angažirali svoje izaslanike koji su prošli kroz Statut. To su bili vrlo ozbiljni izaslanici, recimo, iz Srbije je to bio sudija Vrhovnog suda koji radi direktno na predmetima ratnih zločina, iz Hrvatske je bila profesorica međunarodnog prava sa Pravnog fakulteta, i tako dalje. Hoću da kažem da oni to jesu ozbiljno shvatili. Dokument je usklađen, prihvaćen i onda su počeli izbori. Promijenjena je vlast u Hrvatskoj, u Bosni i Hercegovini dva člana Predsjedništva, a sad Crna Gora ima svoje probleme, Makedonija ima svoje probleme, Kosovo svoje i ovo je jednostavno potpisano sa prioriteta političkih lidera. Nema kontinuiteta u politici ovih država.

No, čak i sad ako pitate političare oni će svi podržati Inicijativu za REKOM, deklarativno, jer nema tog političara u regionu koji će se usuditi da kaže da je protiv toga da se utvrdi šta se desilo žrtvama. Svi to podržavaju, od Vučića pa nadalje. Pri tome mi imamo tu, ne samo problema da nema kontinuiteta u politici pojedinih država kako se mjenja vlast, nego imamo i problem da su one licemjerne. Recimo, prikupljajući izjave koje su nam trebale za debatu, preslušala sam kompletan događaj na Rači kada je prošle godine obilježavano dvadeset godina od Oluje. Milorad Dodik je tada rekao da je on tu ispred države Republike Srpske, a Vučić ispred države Republike Srbije, i sve to pred nekoliko stotina ljudi, među kojima su bile i žrtve iz Krajine, jer da se razumijemo, ko god je istjeran iz svoje kuće je žrtva. Dodik nije žrtve uopće pomenuo, to je bio politički govor koji ne bih ni da parafraziram, ali Vučić je vrlo suptilno govorio o žrtvama, o ulozi Srbije, istakao da se on stidi što Srbija dvadeset godina nije priznala šta se desilo u Oluji, naravno zaboravljajući – izrežiran je simboličan susret Dodika i Vučića na mostu na Rači, na istom mostu na kome je policija Srbije 1995. godine hasila ljude koji su prognani Olujom i slala ih u Hrvatsku, ponovo da uymu oružje u ruke.

No Vučić im je govorio kako je Srbija njihova majka, utočište za sve Srbe, kako će uvijek biti za njih tu... rekao je i: “Mi u Srbiji smo osudili naše zločince. Mi se njih stidimo. Mi smo njih procesuirali.” Bila sam zatečena, ali par stotina ljudi koji su slušali te poruke nisu imali razloga da ne vjeruju, nego da sad i oni očekuju da i drugi to urade.

Nemam iluzija koliko ćemo uspjeti sa sadašnjom postavkom političara u region da uradimo, kao i o tome da li ćemo nešto uspjeti uraditi, ali mi u Koaliciji, kao civilno društvo, noseći svoj dio odgovornosti u svemu ovome, ne odustajemo. U ovom trenutku je ideja za osnivanje REKOM-a, što se tiče političara podržana i to bi sad trebalo da stoji valjda tu gdje jest, komisiju bi trebalo da formira ne znam neko, da dođe sa strane, čak je i Dodik rekao prošlo ljeto da treba formirati komisiju, naravno on se pozivao na nekakvu međunarodnu, ne znam koju međunarodnu kad ne priznaje ni presude Haškog tribunala, ne priznaje Međunarodni sud pravde, ne priznaje nijednu rezoluciju usvojenu o Srebrenici. No, dok smo u ovom “zastoju“ čekajući da se političari pokrenu odluče da formiraju REKOM-om, civilno društvo u regionu, dakle organizacije koje su tu, preuzeli smo na sebe da uradimo dio dokumentiranja ratnih zločina kako bi pomogli toj Komisiji kad bude formirana.

Činjenica je da je IDC uradio popis stradalih u Bosni i Hercegovini, uz sve kritike koje može neko reći na račun toga. Na Kosovu se radi Knjiga pamćenja sa popisom žrtava, u Hrvatskoj Dokumenta radi popis žrtava, u Srbiji Fond za humanitarno pravo radi popis srpskih državljana koji su nastradali u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu, dakle koji su učestvovali u sukobima. A svi znamo da iz Srbije više od 20 godina ponavljaju da oni nisu učestvovali u tim ratovima. U Bosni i Hercegovini – TJAR i Centar za demokratiju i tranzicionu pravdu – radimo mapiranje logora zbog kojih smo na meti mnogima, jer bi valjda to trebalo da se radimo odvojeno, po etničkim skupinama. Već je puno toga urađeno u okviru ovih istraživanja koja se nastavljaju i dalje kao zagovaranje članica Koalicije da se osnuje REKOM koji je neophodan kako zbog njegovanja culture sjećanja, tako i za ozbiljan process pomirenja koji je neophodan u region zbog budućnosti svih nas.

Sada dajem priliku za pitanja.

Dušan Šehovac: Rođen sam na Ilidži, u mom Sarajevu i cijeli sam život ovdje, nisam iz njega izlazio. I kad sam htio nisu mi dali. Ni moji, ni tuđi. Govorim ovo na početku da me razumijete, moram sebe opisati. U ratu sam bio vojnik Republike Srpske i komandir čete ispod Golog brda, na Igmanu, i znam dobro kako je počeo rat i znam dobro kako su formirane linije odbrane oko Sarajeva.

Dženana Karup-Druško: Opsade.

Dušan Šehovac: Drugo, drugo. Eh sad, ja govorim. Nemojte mi sada. Dozvolite mi da ja svojim riječima kažem.

Dženana Karup-Druško: Ja iznesoh činjenicu.

Dušan Šehovac: Ja samo govorim kako su formirane linije rata oko Sarajeva. Molim vas, uzmite, razumite i moju formulaciju. Drugo, govorit ću kao, govorit ću kao Srbin koji je u januaru, februaru, martu 1996. bio u jednom periodu predsjednik Srpske opštine Ilidža, osam dana, da se zna. Zadnji sam predsjednik Srpske opštine. I bio sam osnivač Udruženja demokratske inicijative sarajevskih Srba i sve to vrijeme sam proveo sa Srbima, od Ilijaša do Vogošće, zajedno sa vatrogascima, sa SFOR-om, sa međunarodnom zajednicom. Rekao sam u decembru 1996. pred kamerama BBC-a da želim ostati u svom gradu Sarajevu gdje su moji preci taj grad gradili, pa pokazao klizaljke, koturaljke, skije, i sve ono ostalo što sam ja naučio i koristio u ovome gradu. Treće, govorit ću kao čovjek koji je radio u nevladinom sektoru i koji je doživio da u maju mjesecu zajedno sa bolničarima unesem teško ranjeno dijete u hitnu pomoć, a isto na Ilidži u svom komšiluku da mi premine dijete ubijeno od granate. Moja kćerka je izgubila prijatelja u školi, pred Prvom gimnazijom od snajpera. Znači, dobro poznajem sva ova tri područja. Prvo je to pitanje, pitanje opsade Sarajeva. Svi znate za mapu opsade Sarajeva koju je napravila FAMA. Ja sam proučavao i pratim što radi Hag. Ista mapa je u Hagu. Molim vas, grad Sarajevo jeste grad koji je u rat ušao sa deset opština, grad Sarajevo nije samo grad Sarajevo od Bašćaršije do Nedžarića, nego to su i Ilijaš i Ilidža i Vogošća i Trnovo i Hadžići. Kad pogledate linije razdvajanja vidjet ćete da su one deset puta duže nego ono što je opisano u Sarajevu. To je jedna od neistina koja govori o opkoljenom Sarajevu ili ono što vi zovete opsadom Sarajeva.

Ja sam bio predsjednik Reformista i vijećnik u opštini Ilidža. U aprilu mjesecu 1992. godine udružene nacionalne stranke istjerale su sa opštinskog vijeća odbornike Reformista, 11, odbornike Saveza komunista, 10, odbornike Liberala, dva, i LBO, i dogovore se da podijele svoju opštinu, Ilidžu. I podijele je na tri opštine, srpsku, hrvatsku i bošnjačku. Formiraju svoje vojske, policiju i sve ostalo. To se desilo i u većini sarajevskih opština i u pola opština u Bosni i Hercegovini. Znači, nacionalne stranke u tim mjesecima, postoje dokumenti, zapisnici, o tome. Za mene nije objektivno, i treba razgovarati o tome, ko je taj ko je na ovome nivou, sarajevskom, odlučio da ratuje i ko je odlučio da ovaj grad dijeli. Ja molim da se o tome razgovara. Koliko znam u ovih dvadeset godina nikada u Sarajevu nijedna nevladina organizacija, nijedna politička stranka, nijedna nevladina organizacija iz bilo kog dijela Jugoslavije nije o tome razgovarala. Ja smatram da su političke stranke dogovorile da Sarajevo podijele i onda smo dobili opkoljeno Sarajevo. Ja sam bio isto dana opkoljen na Ilidži koliko i neko drugi, kao moj drugar borac Armije Bosne i Hercegovine, Slobodan, on je bio opkoljen od mene u Sarajevu. Ja nisam mogao otići sa Ilidže, bio sam opkoljen sa svih strana.

Dženana Karup Druško: Pa mene ste istjerali s Ilidže, kako Vi niste mogli izaći?

Dušan Šehovac: Molim Vas, dozvolite, pa razgovarat ćemo, nemojte me prekidat. Molim Vas, naučimo se da jedni druge čujemo.

(više glasova)

Iz publike: Ovi što su dijelili ti su tjerali, odgovorite.

Dušan Šehovac: Ko?

Iz publike: Ovi koji su dijelili i koji su tjerali, prvo ove poslanike, ti su istjerali ovakve osobe. Jesam li upravu? Je li me shvatate?

Dušan Šehovac: Razumijem ja Vas, samo kažem da se isto desilo većini sarajevskih opština. Idemo dalje. Drugo o čemu bih htio govoriti, jesu, jako ste dobro rekli, brojke. Ja ovih godina, pet-šest, sjedim kući i radim, spremam jednu veliku monografiju. Petnaest godina sam bio aktivno u nevladinom sektoru i shvatio sam koji je problem. Problem je osnovni što nema objektivnih istraživanja. Što nema odgovornih intelektualaca ili nema organizacija koje će pomoći ta istraživanja. Pitao sam nekoliko stotina ljudi u Sarajevu. Gdje je to, ko je to i kad je to istraženo, verificirano i objavljeno. Hiljadu šesto dvadeset i jedno dijete je ubijeno u Sarajevu. Preko 17.000 podataka o tome možete naći na svjetskim mrežama. Samo ćete naći desetak podataka da je taj broj žrtava petsto ili šesto. I pitam vas, volio bih da mi pomognete, REKOM Sarajevo, hajde da vidimo mi gdje je to hiljadu šesto dvadeset i jedno dijete ubijeno. Kako je moguće da je 1995. prvi put objavljen taj podatak, 1.601 ubijeno dijete, a od tada do danas nijedno dijete u Sarajevu nije verificirano, novo. Kada sam gledao podatke kod Tokače, tamo je negdje oko petsto i nešto djece, kada sam gledao podatke kod mog prijatelja Smaje Čekića tamo je šesto djece. Kad sam pitao ljude koji su radili u Dječijoj ambasadi, svi ljudi koji godinama vode udruženja niko mi nije znao odgovoriti na to pitanje. Ko je istražio, ko je to složio, ko je to verificirao i gdje je to objavljeno.

I treće, jako važno pitanje, oko egzodusa. Dvadeset godina je ovih dana. Sramno se igra sa sudbinama tih ljudi. Ovih dana će se u Bijeljini pod parolom "Ideali prekrili žrtve", slaviti 20 godina odlaska Srba iz Sarajeva. Idu brojke od 80 do 150.000 Srba koji su ovaj grad napustili 1996., od januara do aprila. To je tragedija. Ja sam ta tri mjeseca bio tri dana kod kuće, bio sam s narodom od Ilijaša do Hadžića, molio ih da ostanu, pa sam na kraju trebao biti likvidiran, pa su me morale čuvati određene snage u civilu da me ne likvidiraju. Svako od nas zna, a ja znam, imam te podatke, imam te snimke, imam te zabilješte, tačno je da su srpski političari tražili da se ode iz Sarajeva, da se odnese i saobraćajni znak i zadnje tijelo srpsko iz zemlje. To je tačno. Ja sam bio u Vogošći u trenutku kada narod traži od Krajišnika, a bili su gospodin Bildt, generali svi strani, kada narod traži od Krajišnika da ga prebaci u carstvo koje se zove Republika Srpska, a on kaže dobit ćete kamione jer vi želite u Republiku Srpsku u svoju domovinu. Naravno. Svi su skočili i to rekli, a prije dolaska sam vidio kamione koji krađu iz hala, koji krađu iz skladišta, umjesto da odvoze narod, oni odvoze robu.

I ono što je najstrašnije u tome jeste Srpska demokratska stranka, Krajišnik, Karadžić i drugi su krivi što su pozvali i isprepadali i našli snage da se Srbi istjeraju iz Sarajeva. Ali u onoj anegdoti o Muji koji je ovaj govorio: "Babo, babo, babo, tuče me hodža". "Neka sine Allah će ga kazniti". I prošlo je neko vrijeme, dolazi Mujo kući a kaže babo: "Eno sine Allah kaznio hodžu", a kaže Mujo babi: "Jest moj babo, ali treba i Allahu malo pripomoći". E tako Allahu Krajišniku pomogao Alija malo, pa Hebib malo, pa malo ovaj kako se zove Muratović, pa malo mediji. Pa

moje komšinice koje su radile kao kuharice proglase ratnim zločincima. Šta će žena, nego se pokupit i otić. O tome treba ragovarati...

Dženana Karup-Druško: Postavili ste tri pitanja.

Dušan Šehovac: Ona velika tri urbana mita o Sarajevu, o tome treba razgovarati. A tebe bih pitao na kraju, kao organizaciju, zar je moguće da u Sarajevu opkoljenom nema nijedan logor? Jeste li jedan mapirali?

Dženana Karup Druško: Hvala lijepo što pitate. TPOS je prvo Udruženje od rata na ovamo koje istražuje šta se dešavalo u Sarajevu, ali ne iznad tih linija koje vi zovete odbrana, a ja opsada, mi istražujemo šta se dešavalo upravo u Sarajevu.

Dušan Šehovac: Sarajevo nije samo Bašćaršija do Nedžarića.

Dženana Karup-Druško: Ne, uopšte nisam rekla do Nedžarića, rekla sam opkoljeno Sarajevo, šta se dešavalo unutra. Dakle, to upravo radimo, sa svim mjestima zatočenja i sa ostalima.

Da čujemo i ostale.

Maida Ćurovac: Pozdravljam sve prisutne. Ja sam Maida Ćurovac, predsjednica Udruženja porodica i prijatelja nestalih osoba, Suza. Cijenim zaista što radi REKOM, pozdravljam profesore koji su zaista iscrpno govorili o ovoj temi, ne znam da li ću ja toliko biti detaljna i precizna, ali ću ja pokušati svojim riječima reći ono što mislim. Dakle, prvo ono što se tiče presuda od nadležnih sudova, moram vam reći da su one jako bitne i meni je jako bitno da se osude sistemi, meni kao žrtvi. Otac mi je nestao na pravdi Boga, muž ubijen na pravdi Boga. Bila sam u devetom mjesecu trudnoće kad mi je u kuhinju u Rogatici upala granata. Istjerali su me, otišla sam na selo, gdje sam rođena, kod majke, i tu mi je, došla četvrta vojna sila Evrope, JNA, i odatle me istjerala i napravila zločine kakve je napravila. Skoro sam imala priliku da idem u SIPU i dajem podatke – gospodin Nenad Perović je tu između ostalih bio i napadao, da dam podatke da se pojedinac osudi. Bilo mi je jako žao, gospodin Perović je izdvojio, dakle pozitivan lik, iz štita gdje će poginuti, odnosno gdje će ta ta četvrta vojna sila Evrope izdvojiti određene muškarce na jednu stranu i pobiti ih, gospodin o kome ja trebam sada da dam podatke bio je jedan od najpozitivnijih likova, izdvojio je dvoje djece, ja znam njihovog oca, i oni su ostali živi, dvojica Džinda. Dakle, nije mi cilj da se osude pojedinci. Osuđuju se možda čak i neki koji su bili i pozitivni, koji mogu biti Srđan Aleksić. Cilj mi je da se osudi sistem. Najviše sam povrijeđena bila kao žrtva kada je Hag oslobodio Srbiju od agresije. Profesor Ivan je jako dobro govorio. Kao žrtvi mi je tad bilo daleko, daleko teže nego kad mi je poginuo muž i kada sam saznala da su mi odveli oca. Zašto? Zato što sam se nadala da ima bar malo ljudskosti u ljudima, morala u Evropi, u svijetu. Nisam ga doživjela i to me je boljelo. Napustila sam televizijski prenos kada je gospođa iznosila presudu, i danas me to boli. Sada se ponovo nadam da će se osuditi režim Republike Srpske u Hagu. Ukoliko se to ne dogodi biću ponovo razočarana.

Dženana Karup Druško: Govorite o presudi Karadžiću?

Maida Ćurovac: Da. U okviru presude Karadžiću da se osudi, dakle, genocidna tvorevina Republika Srpska. Zašto sam protiv Republike Srpske? Nastala je na grobnicama. U Rogatici je pobijeno 1.500 ljudi. Oko 1.300 Bošnjaka, a i Srba. Tamo su bili Srbi i Bošnjaci. A u cijeloj Oluji je pobijeno oko šesto ljudi.

Dženana Karup-Druško: Koliko je Rogatica imala stanovnika?

Maida Ćurovac: Imala je 22.000 stanovnika, od 13.000 Bošnjaka, neznatan broj Hrvata, i tako dalje. Dakle, tolike žrtve, a u Oluji je stradalo šest stotina ljudi. Bruji sav zapadni svijet: Uh, pobilo u Oluji šest stotina ljudi. Niko ne pominje Rogaticu. U Rogatici su pronađene 22 masovne grobnice. Svaka od tih grobnica ima deset i više žrtava. Ni kod jedne te grobnice ne možemo da izgradimo spomenik. A tim ljudima koji su to provodili, pred opštinom je izgrađen spomenik. Mene to jako boli. Bila sam vijećnik dva puta u poslijeratnom periodu u opštini. Govorite o političarima, meni s ruke bile svezane. Bilo šta da kažem, ne smijem ni da kažem. Ni danas ne smijem da kažem u Republici Srpskoj, u opštini Rogatica, šta mislim. Odgovorit ću gospodinu o podjelama u opštinama, podjelama na sve tri stranke. SDS u Rogatici je silio SDA da se podijeli teritorija, a ovi su pristajali samo da izbjegnju kako-tako sukob. Dakle, vjerujte...

Dušan Šehovac: Razumijem to.

Maida Ćurovac: Vjerujte SDS je silovao SDA da se izvrši podjela. Ja pričam tamo gdje znam i moguće je istražiti te zločine. Mislim da vi ne idete pravim putem, a želim da idete da... Komisija, komisija je posao da se nikad ne uradi. Mislim da to trebaju raditi plaćeni istraživači, konsultanti kao što su u međunarodnim finansijskim institucijama.

Dženana Karup-Druško: Kako je planirano, komisiji je ograničen mandat, ne bismo ni mi da to širimo I da traje unedogled. Cilj je da se u razumnom roku napravi zajednički izvještaj.

Maida Ćurovac: Ja sam uzela popis iz 1990-te gdje sam ja rođena i išla sam po popisu šta je s kim bilo i utvrdila tačan broj žrtava. Zaista sam potrošila svoja lična ogromna sredstva, a da bi se to uradilo na nivou BiH potrebna su zaista ogromna sredstva. Pročitala sam da želite da se obuhvati određeni vremenski period što je za pozdraviti zaista, ali to je megalomanski i jako teško. Mislim sve je moguće uraditi, ali treba vrijeme i sredstva. Pročitala sam od profesora Erica Gorija ove prioritete, gdje on ističe da trebamo pet nivoa kod pomirenja. Vjerujte, toliko je stradalih u Rogatici, ja nemam potrebe ni s kim da se mirim. Tačno je da trebaju institucije i pojedinci. Ja ne znam s kime, nisam se ni s kim svađala da se mirim. Ja hoću da se pomirim i ovdje da iznosim što je profesor stavio na peti nivo da se činjenice istraže. Prvo, on je rekao pet nivoa pomirenja, između institucija, pa pomirenje unutar institucija, pa institucija i javnosti i tako dalje, pa činjenice. Smatram i koliko mogu da tražim, molim, dakle prvo činjenice. Prvo sve spomenike na terenu na svim grobnicama, bar gdje je tri i više poginulih. Ne moramo pojedinačno. I te činjenice će reći, a ne možemo mi jednim dozvoliti, recimo u Rogatici, na

svakom mjestu gdje su Srbi poginuli imaju spomenici, ovamo nema. Ispade sada, ovi su ove pobili. A što se tiče Sarajeva, recimo, Dule, tačno je da su, vi znate kako su pjevali u ratu ili bar meni sad na Palama kažu mi smo pjevali *Sve odavde pa do Pala, sve je regal do regala*. Oni su odseljavali, fino konforno, ali ja sam u devetom mjesecu trudnoće, kuhinja nova u kući, tek se udala, radujem se, granata, morala sam da idem na trg gdje su dvije trudnice ubili, moje učenice – Mirsadu Čano i Mirsadu Bajić. Ja se bojim i bježim uzbrdo, sa djetetom od osamnaest dana u selo Kozadre. U selu Kozadre, u spavaću sobu mi baca granatu. Četvrta vojna sila Evrope. A Evropa ne želi da čuje problem. U tome je problem. I Evropa se mudro izvlači. Čini mi se da se i Evropa boji Dodika, Miloševića, boji se Karadžića. Žalosno. Žalosno. Ne znam da li sam odlutala od teme.

Dženana Karup Druško: Niste.

Maida Ćurovac: Pozdravila bih profesora Ivana i njegovo izlaganje, jer zaista, treba da se osudi sistem. Haški tribunal tamo Karadžića, Mladića, malo tamo-vamo. Nemamo mi ništa žrtve od tih njihovih izležavanja i kazni, ukoliko se ne osudi sistem! Četvrta vojna sila Evrope je ubijala nedužni narod, lični sam tome svjedok. Ne znam ni kako sam ostala živa, ali eto valjda je Onaj odozgo htio da budem. Toliko i hvala vam.

Dženana Karup Druško: Otvaramo pitanje kolektivne i(li) pojedinačne odgovornosti? Izvolite vi, predstavite se.

Slobodan Bugarin: Starosjedioc Sarajeva. Sa očeve strane neđe oko 370 godina, sa majčine strane 220 godina u Sarajevu. Ateista bio i ostao, bio Jugoslaven sad sam Srbin prisilno, jer nisam htio da budem u Sarajevu pravoslavac, 37 mjeseci pripadnik Armije BiH i akter svega što se dešavalo od Prvog svjetskog rata moje familije pa ‘vamo, sad neću da dužim. Mislim da je ova tema izvanredna, međutim za metod rada jedna mala sugestija: uvodničari malo da skrate, a da nama ostave više vremena. Ja Vas pratim godinama. Čitam Dane, čitam Slobodnu Bosnu, svu štampu. Vvaše, vaše, sve članke maltene, neđe se slažem, neđe se ne slažem. To razumijete.

Uz dužno poštovanje za žrtve, bilo je Prijedoru, bilo je na Ozrenu, bilo je na ne znam ni ja, razumijete, ali Sarajevo, kao paradigma multi-etničkog grada, razumijete, mi u Sarajevu nemamo osude zločina. Ovo odgovorno tvrdim. Mi pojma nemamo u Sarajevu da je najmanje 400 ekshumiranih žrtava koje su sakrivene za vrijeme rata u Sarajevu. Neko kaže 5.000. Laže. Razumijete, ali između četiri i osam stotina sigurno vam kažem, tu je negdje. Da niko u Sarajevu, sem jednog jedinog zločina u Sarajevu koji je osuđen, ne govori o tome. Ja to stalno potenciram.

Dženana Karup Druško: Koji?

Slobodan Bugarin: Hrasno brdo. U Hrasnom, u ljetu 1992. godine se desio stravičan zločin koji je veći nego što je Grabovica, Stupni do i koji je jedini osuđeni ratni zločin u Sarajevu.

Iz publike: Nisam čula. Šuti se o tome. Nije tačno.

Slobodan Bugarin: Potvrđeni ratni zločin.

Dženana Karup Druško: O čemu konkretno govorite?

Slobodan Bugarin: O Hrasnom brdu.

Dženana Karup Druško: Šta tačno?

Slobodan Bugarin: Zločin nad 35 do 40 žrtava, gdje su Zornići osuđeni, ma slušajte nešto, pročitajte, nemojte me sada...

Dženana Karup Druško: Ja mislim da su oni, nažalost, amnestirani posle rata.

Slobodan Bugarin: Ne! Nisu ni odležali.

Dženana Karup Druško: Ne, bio je taj proces, ali je poslije rata bila amnestija koja je sve obuhvatila.

Slobodan Bugarin: Pazite! Ne, ne, ne! Ali žrtve su!

Dženana Karup Druško: Znam.

Slobodan Bugarin: Nema osude. Nema ko je. Nema koliko.

Dženana Karup Druško: Imamo taj sudski spis u sklopu našeg istraživanja.

Slobodan Bugarin: Nema onaj, dozvolite nešto. Ja sam akter toga, to je u mome komšiluku. Ubijena je Milana Saratlija razumijete, groba joj se ne zna. Jagode se groba ne zna, onaj šta je sve urađeno, razumijete. Tu i tamo se negdje pojavi u štampi. Sramotan je onaj Kazani. Znae zašto? Zato što je Bakir bio na džezazi Caci. (...) Protiv koga sam se ja mog'o borit'? Protiv koga sam se borio? Da sam mor'o da gledam hoće li me neko ubit' s leđa. Razumijete? Ja sam prst zabio djetetu od sedam godina. Razumijete, koje je ovdje pogodeno sa nebodera u Hrasnom. Ne sa brda, nego sa nebodera. Pa vi te okice da ste vidjeli, razumijete?! Ali to dijete nije, nema ga na onome tamo, jer je Hrvat. Jedanaestoro, dvanaestoro ljudi je ubijeno u Hrasnu u septembru, avgustu septembru mjesecu sa brda. Ševe su ih ubile. Razumijete. Pucali su na mene odakle nije moglo da se puca. Nema toga nigdje. Nigdje osude. Čak štaviše u Hrasnom brdu nema imena. Na Kazanima nema imena, a kamoli ploče. Ne zna se broj, razumijete. To su te stvari o kojima ja govorim, to je sistem.

Dženana Karup Druško: Da, ali Vi upravo govorite o slučajevima za koje postoje sudski postupci.

Slobodan Bugarin: Čekajte nešto. Onaj mali je osuđen jedan koji je mentalno, za Kazane. Pa je onda Minka osudila onoga...

Dženana Karup Druško: Nemojte da ulazimo u to, nije baš tako. Uz sve primjedbe, procesuirano je.

Slobodan Bugarin: Ali postoji, 12 godina u tužilaštvu postoji predmet Kazani.

Dženana Karup Druško: Zato kažem, nemojte da ulazimo u to.

Slobodan Bugarin: Pa ja govorim, sistem je iza toga, stoji. Ima li pomirenja? Nema! Pazite nešto, vi ovde sada gledate u mene k'o Srbina koji je u Sarajevu, ovde.

Iz publike: Ne.

Slobodan Bugarin: Ne, ne, ne. Vi pogledajte mene koji je Srbin, koji voli Sarajevo, koji ne može, koji je Sarajlija nacionalista Sarajlija. Ja jesam to.

Dženana Karup Druško: Ali vidite, sve ovo što ste Vi rekli upravo to i pokušavamo da se uradi. Upravo to je i jedna od poruka ovoga skupa, dokumentiranje i činjenice.

Slobodan Bugarin: Uz dužno poštovanje, danas ovdje mi smo više govorili o Vučiću, više smo govorili o Dodiku, više smo govorili onaj, sve o tome.

Dženana Karup Druško: Nije tačno. Tu se stvarno neću složiti sa vama. Dodika je jednom spomenuo, jedan panelista.

Slobodan Bugarin: Ali govorimo sada, REKOM je Sarajevo sada, danas je bilo u Sarajevu.

Dženana Karup Druško: Da, ali govorimo i o regionalnom pomirenju i tu nije zaista bilo o političarima.

Slobodan Bugarin: Pa ne može biti političarima.

Ivan Šarčević: Dženana, je li mogu samo malo...

Slobodan Bugarin: Izvinjavam se, i da završim. Da rezimiram. Toliko znam, toliko imam podataka...

Dženana Karup Druško: Evo taman nam treba suradnik. Kolegice uzmite ime i prezime, evo odmah dogovaramo suradnju.

Maida Ćurovac: Ja sam govorila o 22 masovne grobnice gdje je Institut za nestale osobe već ekshumirao, a ne tamo što imam podatke. Ja imam o 50 grobnica, čuvam baze.

Dženana Karup Druško: Hajmo sad da čujemo Ivana.

Iz publike: Oni koji nisu dobili ni jednom priliku da govore, a neki govore već dva puta.

Dženana Karup Druško: Ko govori dva puta?

Dženana Karup Druško: Ovo je debata, a čovjek je prozvao direktno Ivana zbog izlaganja, neka Ivan odgovori, odmah potom dobijate riječ.

Iz publike: Razbijamo demokratiju i parlamentarizam. Trebali bi je prvo vi pokazati, akademski građani.

Dženana Karup Druško: Hajte molim vas, može li Ivan odgovoriti i odmah ćete dobiti riječ.

Iz publike: Pa može. Nisam ja moderator.

Ivan Šarčević: E ovako, mislim da bi uvažavajući komentare, primjedbe, prigovore, bilo važno vidjeti da postoje dvije razine naših rasprava. Jedna je opća razina od koje Vi gospodine Slobodane bježite. Mi ne možemo ovdje ne govoriti o, a to se ne čuje u Vašim riječima, ja sad govorim kao neko ko nije Srbin ni Bošnjak, pitanje je opće razine, i kad ste govorili o Sarajevu, i gospodin prije, tu Vas tako treba prihvatiti, kao Srbina u Sarajevu. Kao što sam ja Hrvat u Sarajevu. Značenje Sarajeva za Karadžićevu politiku, ako ste pratili, u Haškom tribunalu je bila vrlo važno. Njemu je bilo najvažnije da podijeli grad Sarajevo od svih ratničkih bitaka. On nije znao da će ovo kasnije ovako biti. On nije imao plan ni da Banja Luka postane to.

(Slobodan Bugarin prekida)

Ivan Šarčević: Sačekajte, sačekajte.

Dženana Karup Druško: Molim Vas, Vas je Ivan Šarčević saslušao. Neka odgovori, pa da možemo dalje nastaviti.

Ivan Šarčević: Ovo je moje mišljenje i to bi rekao i gospođi Ćurovac da iako ostane jako velika gorčina, mi ako ne budemo krenuli jedni drugima pomagati, neće biti dobro. Evo prijedloga za srpsku stranu što se kaže – uzmite ovako, ja sam razgovarao sa pokojnim Nikolajem Mrđom koji je dolazio pa se ibretio kad sam bio dekan Teologije, ibretio se da su nama Srbi uzeli 60.000 knjiga.

Dušan Šehovac: I donijeli na Ilidžu. Ja sam čit'o.

Ivan Šarčević: I donijeli na Ilidžu!

Dženana Karup Druško: E nek, si Dušane čitao, fala ti.

Ivan Šarčević: Samo malo ovako, sad na što se izvlači? Ovo nije dobro. Ako se mi stalno izvlačimo na grijeh drugoga i onda on meni kaže možete li vi pomoći, da ja pomognem nešto da se sredi za srpsku stranu. A ja kažem njemu ovako: uvjetujte srpske političare da će ući u dijalog sa Bošnjacima i Hrvatima ako dobiju ekonomski fakultet. Pa da se vrati. A ne u selu u Foči da bude Akademija.

Dženana Karup Druško: Ivane! (Smijeh)

Ivan Šarčević: Dženana, nije u Foči nego kraj Foče. (Smijeh)

Dženana Karup Druško: Aha, dobro. A, misliš na teologiju, to jeste na selu.

Ivan Šarčević: Ja hoću ovo kazati. Točno je, to je Enver Kazaz možda najbolje govorio, spomenike treba raditi ne samo djeci opkoljenoga Sarajeva, nego ubijenoj djeci Sarajeva. Točno je što ste Vi rekli, moramo biti senzibiliraniji za druge. Ja bih, naša je odgovornost, i tu se ne bih s vama složio, ne budemo li mi političare prisiljavali na ovaj način kad neko kaže Dodiku ili malom političaru od Velibora Ostojića koji su tada harali ovuda: šta vi radite s gradom svojim?! Šta radite?!

Gospođa Ćurovac, Vas razumijem, također s velikom gorčinom, kao što svi mi imamo gorčinu. Vaš teza da se nemate s kim miriti, nije dobra. Nju shvatite kao suprotnu tezu onome što je mantra većine Srba: “A šta nam se to dogodi?” I njih ne zanima uopće, ne mogu saslušati uopće šta vi pričate, jer oni kažu: “Šta se to dogodi nama”, a s bošnjačke strane ide ono: “Nemamo se s kime miriti”. Pa imamo zato što nismo u dobrim odnosima. Kako će to ići? Nemojte od mene očekivati odgovor, ja mislim da ste vi mene dobro razumjeli. Kako će to ići? Kojim načinom?

Maida Ćurovac: Činjenicama.

Ivan Šarčević: Nekada neće ni činjenice pomoći. Ne laži, sigurno ne laži.

Maida Ćurovac: Insistiram na činjenicama.

Ivan Šarčević: Slažem se. Ali, ali, i ovo je. Imate jednu stvar, kao u vašoj vlastitoj porodici, ili u mojoj, bilo gdje, ako Vi svome djetetu, svome mužu ili svome prijatelju kažete jednu činjenicu, bitno je sa kakvim očima govorite, smijem li ja kazati to malo psihološki. Ako Vi sa osmijehom to govorite, to ne znači licemjerni osmijeh, nego, ako mi činjenicu kažemo čovjeku, poštujući ga, to nama nedostaje. Svima, ne kazem samo vama. Slušao sam majke Srebrenice, kažu: “Nismo se mi ni sa kim svađale”. Ovdje u našoj zemlji trebamo gledati i druge. Kako je drugima? A ne, mi stalno gledamo kako je meni. I stalno, evo, stalno, stalno. Ja bih ove dvije stvari, dakle, jedno od velikih pitanja za grad Sarajevo, to je, točno, je bošnjačko pitanje, ali kao što Srbi u Sarajevu, Hrvati u Sarajevu, trebaju kazati, uvijek na prvom mjestu i govoriti da su i njihovi političari, jer to nije u konceptu njihovog političkog velikosrpskog projekta i projekta Herceg Bosne, bez Sarajeva, sve do danas, i ispravno je ovo – Bošnjaci ne trebaju vladati sa nama ko dekorom ovdje, ko dekorom, nego kao stvarnim. Otkazana, od spomenika, što je Nerzuk govorio, a ne da se ja osobno.. Mi uđemo da raskrinkamo tu tehnologiju zle vlasti – mi smo već puno napravili. Mi možemo to riječima. Vi u Rogatici, pa imate sada, dive mu se Bošnjaci, a na svakom mjestu on zaduzbinar: Mirko Šarović. Jel tako? Sjajno vodi politiku, pa gdje si Mirko rekao ikad rekao nesto za svoje Rogatičane? To ne smije niko reći. Ma dive mu se svi novinari.

Dženana Karup Druško: Gospodine, izvolite.

Dušan Šehovac: Da ne govorimo više puta, nemojte nas..

Dženana Karup Druško: Samo kraće, samo kraće da bi moglo više ljudi dobiti priliku da govori.

Zoran Petkovski: Ja sam Zoran Petkovski, izvršni direktor nevladine organizacije *Zgrade* i bavimo se edukacijom o ljudskim pravima. Često, na ovakvim i sličnim skupovima, iznosim činjenicu, da se bavimo posljedicama, a ne uzrokom. Posljedica nam je, duboko, duboko, zatomljena u svakom pojedincu, pa i u nama koji smo ovdje prisutni i sjedimo. Jedna od najgorih posljedica koja se desila civilizovanom čovječanstvu je nacionalizam, jer je direktna negacija ljudskih prava, nacionalizam bilo koje vrste. I ne postoji mali ili veliki nacionalizam. Kada to budemo shvatili, onda će planeta Zemlja moći da krene i napravi prvi poluiskorak ka civilizaciji. Znači, ne smijemo negirati ljudska prava. Pogotovo počevši od, vremena Spartaka. Jel mi mislimo da se Spartak pobunio..

Dženana Karup Druško: Molim Vas da se držimo teme.

Zoran Petkovski: Tako me inače prekidaju.

Dženana Karup Druško: Pa očito onda je do Vas.

Zoran Petkovski: Da li sam skrenuo sa teme ili ne, ako kažem direktno da se bavimo posljedicama a ne uzrokom. I ako sam direktno rekao da ćemo u ovakvom začaranom đavoljem krugu nacionalizma i dalje biti. Vi o tome onda trebate razmisliti, a ja dalje neću govoriti i velika Vam hvala što ste mi dali priliku da kažem ovdje šta je osnovni uzrok problema ne samo bh. društva.

Dženana Karup Druško: Slažemo se, upravu ste, nacionalizam jeste veliki problem. Gospodine izvolite.

Denis Čakarić: Poštovanje, pozdrav svima, ja sam Denis Čakarić. Vratio bi se malo na temu. Razumijem sve, i Vas gospodine Dušane. I ja sam sa Ilidže. Imamo mi svi svoje priče. Hiljadu istina, i mislim da smo zato upravo tu, da probamo to nekako sumirati, da nađemo bar jednu krovnu, pa ćemo se spustiti mi na svačiju. Nekakvu našu. Kada su političari u pitanju, mislim da treba razumjeti jednu stvar. Vi ste profesore govorili da u politici mora biti etike – slažem se. Ali ja mislim da u ovom momentu, bilo ko, ko pokušava da ovu garnituru privoli na tako nešto što ste vi pominjali apsolutno gubi vrijeme. Zašto? Neću ulaziti u njihovu etiku, stavove i to, ali ću govoriti o pragmatizmu. Sa pragmatične strane, političke strane, oni to neće nikada uraditi. Ja ću navesti jedan-dva primjera, koja mislim da dokazuju da sam u pravu. Ako postoje dva čovjeka u regionu, političara koja su napravila iskorak i platili političku cijenu, to su Dragan Čavić i Čedomir Jovanović. To su ljudi koji su uradili to što vi govorite. Čedomir nije prešao prag, Čavić je bio na ivici. Sada oni to svi znaju. To nije politički profitabilno. I mi to trebamo razumjeti. Također bi kontraproduktivno bilo da Parlament Federacije usvoji Prijedlog zakona o negiranju, koji ste spominjali. On ga neće usvojiti. Po meni je kontraproduktivno da se sa tim ide u Parlament, bilo koji u ovoj zemlji. Zato što – na šta će to izaći? Zamislite ovu raspravu u

Parlamentu Federacije. Javnost će pratiti i to će svesti na međusobne optužbe i mislim da će posljedice po društvo biti apsolutno negativne. Ja znam da su vaše intencije pozitivne, ali ono što je u politici jedino bitno, jesu posljedice. Jel' me razumijete? Jer ti ljudi jednostavno ne žele da o tome razgovaraju jer im nije u interesu, gube glasove, ako počnu da razgovaraju na način na koji mi očekujemo. To se neće desiti. Ja sam siguran u to. Nemojte da, ako hoćemo da nešto uradimo, da živimo u nadrealizmu. Znači, moramo prihvatiti neke stvari. Da li su takve jednostavne? Daleko od toga, ne treba sa njima voditi dijalog, ali ne treba od njih očekivati ni da oni budu ti koji će vas, kao što vi kažete, pozvati da vi negdje odete. Nećete. Treba da sami odete. Ono što bi mogli da uradimo je da počnemo objašnjavati ljudima sljedeće: svaki zločinac koji je na slobodi, za kojeg znamo, za kojeg postoje, kao što gospođa govori, dokazi, za kojeg se zna ili pretpostavlja, svaki takav čovjek, koji je još uvijek na slobodi, tim ljudima koji tu žive, mora se na neki način početi objašnjavati da ti ljudi negativno utiču na kvalitet njihovog života. Uništavaju ga. Ti ljudi u tim struktarama, ako nisu, utiču na njih i znači to njihovoj okolini, domaćim ljudima, treba objasniti da se moraju riješiti tih ljudi i tog tereta, da bi njihova djeca mogla naprijed. A ne, mlatite vi ovdje, lakše je doći, pa optužiti, pričati o onome drugom. O onoj drugoj strani. Ja to razumijem. Ali treba kada smo ovdje u Sarajevu, isto, ili tim ljudima u Rogatici, bilo gdje, reći da ti ljudi koji su još uvijek tu, oni ne daju da se njihova djeca žene, udaju, da žive, razumijete, da kompletna država stoji, jer su i oni dalje dio kulture. To se isto dešava i u Srbiji, bez razloga.

Znači ono što bi ja, po mom mišljenju, na takav način ćemo postići nešto ako počne rasti pritisak odozdo, od baze, od koje ovaj sistem živi, dakle, od glasača, ili će početi, pazite, ja nemam iluzije – to je proces, ali na takav način bi se mogla nagristi ta matrica, da ljudi počnu tražiti u svojim sredinama, od svojih ljudi, za koje glasaju, da nešto urade po tom pitanju.

Dženana Karup - Druško: Tu se slažem. Koalicija za REKOM je krenula upravo od te baze o kojoj govorite, od običnih ljudi. Nerzuk se javio. Izvoli

Dušan Šehovac: Samo malo molim te. Ti si rekao, tvoja iskustva su drugačija. Volio bih čuti makar nekoliko rečenica o ova tri velika događaja u Sarajevu, po čemu se tvoj pogled na to razlikuje od mog?

Denis Čakarić: Koja tri?

Dušan Šehovac: Ova linija oko Sarajeva...

Dženana Karup Druško: Opsada Sarajeva i reintegracija.

Denis Čakarić: Najkraće moguće, živio sam na Ilidži, kako sam izvukao živu glavu, nije bitno, Bog samo zna. Vratio se u Sarajevo, i bio tamo apsolutno opkoljen. To svako živi zna, mislim ja ne znam šta drugo da Vam kažem. Opkoljen u najgorem i najdrastičnijem mogućem smislu. To je jedan odgovor, drugi, što se tiče djece. Ja zaista ne mogu, čitam ono što i Vi, dakle, koliko je te djece ubijeno. Sad, po meni, ono što je najvažnije, intencija i namjera je bila. Puno je manjih,

daleko od toga, da broj nije bitan, bitan je. Ali intencija i namjera – ono što je važno. Tako isto u genocidu. U Srebrenici, da je bilo 100.000 ljudi, mrtvih bi bilo 100.000. Da je bilo dvije, bilo bi dvije. Ono što je važno je namjera. Ne znam zašto se bavite toliko brojevima. Da li je 600 ili 1.500. Kad je dijete ginulo, pogodeno metkom koji je njemu namijenjeno. Dakle, namjera je bitna. Da li imate još jedno pitanje?

Dušan Šehovac: Nemam. Hvala ti mnogo. To je početak razgovora.

Dženana Karup - Druško: Ja sam isto bila na Ilidži na početku rata. Nama su jedno jutro došli *Beli orlovi* i rekli nam: “Idite. Ponesite šta god hoćete, samo idite.” U vrijeme kad je već Tomo Kovač preuzeo vlast u policiji. Ali da ne ulazimo u to. Nerzuk ima riječ.

Nerzuk Ćurak: Ovo je velika stvar što mi danas radimo. Dakle, vidite da je pomirenje konfliktan proces.

Dženana Karup Druško: I da je moguć.

Nerzuk Ćurak: Mi imamo različite pristupe i ja sam impresioniran da je ovdje prisutno dosta žrtava rata. Vidim po raznim osnovama, dakle, da osobe koje su pretrpjele ili još uvijek trpe posljedice rata, pokazuju veću razinu empatije, mogućnosti slušanja, jer naš veliki hendikep je nesposobnost slušanja, da čujete druge. E sada, kada mi stvari individualiziramo, tu se gubi uzrok rata, karakter rata. Svako ima svoju individualnu sudbinu koja je potpuno sada neovisna, od toga koja je strana započela, ko je kriv, ko je izvršio agresiju, i zato, kada mi stvari individualiziramo, do kraja kada ih individualiziramo kroz svoje sudbine, gubi se kontekst, jel’ me razumijete? To treba shvatiti i razumjeti, da samo ta oralna individualna historija nije dovoljna da bi se razumio neki epohalni događaj kao što je rat, kao što je genocid.

Veliki Nelson Mandela, on je političar. On je rekao: “Kada nasilje postane bespredmetno i naizgled nerješivo, tada izgovorite neizrecivo, promijenite svoje nepromjenjive stavove, sjedite i razgovarajte, može se desiti čudo.” Šta ovo znači: promijenite svoje nepromjenjive stavove. Mi smo tu u početnoj tački, generalno kao društvo. Promjena nepromjenjivih stavova, naročito kod donositelja odluka. Vi imate u obrazovanju veliki broj ljudi koji su to dobili zahvaljujući ideologiji, mreži osobnih veza, nacionalizmu, itd. Teško da ljudi mjenjaju svoje nepromjenjive stavove koji su ih vertikalno promovirali u društvu, ali ne smijemo se umoriti i zato moramo vršiti pritisak na političare. Najgora usluga koju mi pravimo sebi kao ljudima i kao društvu je ako ne vjerujemo da možemo nešto promijeniti. Političari samo to žele da čuju, jer onda ostaju povlašteni vlasnici istine, povlašteni vlasnici svih procesa, jer oni se najviše uznemire kada se civilno društvo, građanstvo probudi. Sjećate se demonstracija za ličnu kartu, u Parlamentu. Cilj nacionalista je bio da na svaki način proglase to nekom vrstom, imajući u vidu da je u pitanju bilo Sarajevo, bošnjačkom nacionalističkom ujdurmom. A ljudi koji su učestvovali od toga su potpuno operirani, čak sa imenom i prezimenom, veliki broj njih od toga operiran. Znači, moramo se boriti da ova pitanja povjerenja dođu do političara. I to je proces, veliki proces, da iznosimo geste koje nam govore o tome, da je to moguće i da radimo na tome, da educiramo

političare u nadi da će se barem neko od njih pozitivno promijeniti. Barem neko od njih pozitivno promijeniti. Kažem vam, imao sam iskustva na nekim lokalnim nivoima da ih ima koji su spremni da se pozitivno mijenjaju, ali političari, znate, ako mi ne budemo vršili pritisak, oni na to gledaju kao na sve drugo: kao na topli obrok, kao na regres, itd. Ovo je čisto jedan poziv da se ne umorimo i time ću završiti. Priča o pomirenju je suviše važna da bi je sveli na ovo. Maida to što ste Vi govorili: “Ja se ni sa kim nisam svađala, nemam s kim da se mirim.” Nije to taj nivo.

Maida Ćurevac: Razumijem.

Nerzuk Ćurak: Nivo je da svi razumijemo moralne posljedice zločina koji su se desile čak i u naše ime, a da nas niko nije pitao. Da se sa tim suočimo. Da kada čujemo bol drugog, patnju drugog, potpuno drugu interpretaciju nečega, da pokušamo da vidimo: pa čekaj nemoj da to odmah odbijem, da vidim šta mogu sa tim uraditi. Najvažnije je pažljivo rukovanje riječima, tako ćemo se promijeniti ka boljem društvu. Pažljivo rukovanje riječima, nije rezultat ako ljudi, a to je recimo unutar bošnjačkog nacionalizma jako prisutno, da kada je u pitanju recimo Srebrenica i genocid u Srebrenici, da se šalju poruke koje nemaju za cilj da se građani srpske nacionalnosti, da oni prihvate na osnovu mora činjenica, da se desio genocid, nego da ih ponize. Žele da ih ponize. To nije rezultat, tako se ne gradi zajednica, nego cilj je da zajednica u čije ime je zločin počinjen, a da ih niko nije pitao, da ona prihvati da se zločin desio. Moramo se učiti, znate, pionirski koraci su u našim društvima, ovakve debate, ovakvi načini komuniciranja, ovakvi razgovori. I ako mi u to sami ne vjerujemo, onda ćemo imati za 50, 60, 100 godina, kad se stvore uvjeti, novo nasilje.

Dženana Karup Druško: Gospođo, izvolite.

Suada Torlić Beker: Ja sam Suada Torlić Beker, zdravstveni radnik, protjerana sam iz Kasindola (sarajevsko naselje, prim. DŽ.K.D.), gdje sam radila 19 godina. Rođena Sarajka i svi moji pradjedovi. Ostala bez stana na Grbavici. Poslije sam došla u bivšu Vojnu bolnicu i radila, a moja djeca sa 11 i 5 godina otišla su kod mog djevera u drugu zemlju, sa bakom. Ja sam ostala da pomognem svom narodu. A mogla sam sa njima izaći. Znači, najviše me zaboli kao ženu, kao majku, neistina, kad se kaže da nije toliko djece poginulo u Sarajevu. Ja ne ulazim u brojeve. Moja sestrična je 1.350-ti broj, Omerović Nermina. Ubijena je sa Metalke (zgrada, prim.DŽ.K.D.), sa Grbavice moje proklete, gdje ja živim. Stanovala je kod Muzeja. Moja sestra je dobila taj stan kao šehidska žena, a poslije je deložirana kada je stao rat, jer su pukli političari na to. Moja sestra je obolila. Dijete od 11 godina je poginulo u tom stanu.

Gospodine, što sam ja morala bježati iz Kasindola sa svog radnog mjesta? Što sam morala bježati sa Grbavice? Ja jesam Suada Beker. Mješani mi je brak, nije to bitno, ali ja sam ateista. Morala sam bježati jer bi bila ubijena. Moja mati je ostala u kući, u mom stanu i bila je maltretirana kao starica od sedamdeset i nešto godina. Da dalje ne pričam, nemojte spominjati barem ženama tu djecu. Jako ružno. A Kasindol 1991, ja sam tada radila u Kasindolu kao instrumentarka, umjesto da nam dođu bronhoskopi, nama je došlo, iako nije hirurška bolnica bila, tona instrumenata

za hirurgiju. Znači, pripremalo se već tada. I kada smo otvorili prvi paket, rekli smo: “Šta je ovo, nije bronhoskop. Ovdje su instrumenti hirurgije,” oni su rekli: “Neka, to treba.” I otišlo u ambulantu, završeno. Znači o čemu pričam. I nemojte mi pričati ništa o Sarajevu.

Dženana Karup Druško: Ne možemo više davati riječ.

Dušan Šehovac: Nemojte, molim Vas.

Dženana Karup Druško: Debata ne može trajati beskrajno. Javljali ste se.

Dušan Šehovac: Budite sigurni da Dušan Šehovac ne želi zloupotrijebiti bol nijedne žene, niti bilo koju žrtvu. Ni izbjeglice, ni raseljenog lica. Ja sam otišao na desetine masovnih grobnica, radio u Institutu za nestala lica kao član Upravnog odbora i kad vi govorite o bolu, ja ću vam reći jednu stvar. Mene je sramota, što mi nemamo upravo ovaj odnos, o kojem ste vi govorili. Da razumijevamo žrtvu drugog čovjeka. Mi smo uspjeli za osam godina, samo jednom da napravimo situaciju, da Bošnjakinje i Hrvatice dođu na komemoraciju u Banja Luku, a Srпкиnje da odu na komemoraciju u Prijedor. Profesionalni predstavnici naroda, odnosno tih žrtava, jednostavno primaju dnevnicе, i tek ih pomoću dnevnica možete negdje dovesti da se kao ljudi pokažu. Ja sam to otvoreno govorio i predstavnicima Srebrenice, i predstavnicima srpskih i hrvatskih udruženja. Sramota je da mi kao majke, kao muškarci, kao očevi, kao dedovi, nemamo razumijevanje za žrtve drugih, nego samo govorimo o žrtvama sebe. Tako da niste to uputili na pravu adresu, a jeste sve što ste vi rekli tačno. A ja ću reći, ne znajući, ja sam šutio, ali sam odlučio da govorim, i govoriću formiraću udruženje “Ko tri Sarajevska Srbina”, zvaće se “Tri poglave”, jer su mi više dodijali ovi pogledi isključivosti srpskih, isključivo srpskih iz Srpske i srpskih iz Republike...

Dženana Karup Druško: Ovi nacionalisti Sarajlije su najgori, ali moram Dušane privoditi kraju.

Dušan Šehovac: Nemojte me prekidati. Ja sam na Fakultetu političkih nauka radio, i ponosim se s tim. Što u mojoj radnoj knjižici stoji da mi je radni staž zaključen u dvanaestom mjesecu devedeset i druge godine. U opkoljeno Sarajevo, kako vi zovete, ja sam sa Caritasom dolazio na posao. Nosio zendelije u leđima, i to, molim Vas, molim Vas, znači, do septembra mjeseca ja sam dolazio na Fakultet političkih nauka.

Dženana Karup Druško: Ali i dalje govorite da mi zovemo opkoljeno Sarajevo, dakle i Vi morate sami sa sobom raščistiti. Sad nemamo više vremena.

Dušan Šehovac: Nemojte me prekidati, ako govorite o brojkama, ponosili ste se svi. Molim vas. Počelo je sa tristo hiljada žrtava, pa je počelo sa dvjesto hiljada, pa je došlo na sto hiljada.

Dženana Karup Druško: Hajte Dušane, dajte.

Dušan Šehovac: Počelo je sa 60 hiljada silovanih, pa je završeno na nekom broju...

Dženana Karup Druško: Nemojte da se prebrojavamo sada. Problem prebrojavanja je isti kod svih strana.

Dušan Šehovac: Ovo onda nije debata. Još jednom da završim, nek se neki naljute. Gospodine Šarčeviću, kad sam studirao, čitao sam u biblioteci toj u Nedžarićima, kad sam pravio magistarski rad, koristio sam knjige iz te biblioteke. Kad su moji Srbi donijeli na Ilidžu tu biblioteku, čitao sam opet. I tamo sam našao austrijske knjige, koje su u vašoj biblioteci...

Dženana Karup Druško: Nisu ih donijeli, nego opljačkali, ako ćemo precizno, sada i mene tjerate da i ja idem.

Dušan Šehovac: Šta se dešava u Bosni i Hercegovini? Koliko je stručaka duvana posađeno? Koliko je metara čohu austrijska vlast dala sveštenicima da naprave odore ili da naprave nešto drugo? A mi se trudimo.. Samo da završim..

Dženana Karup Druško: Stvarno Dušane, morate završavati. Otišli ste u krajnost.

Dusan Šehovac: Toliko!

Džemila Šišić: Vašu suprugu znam, gospođu Šehovac Miru.

Dušan Šehovac: E tako.

Džemila Šišić: Znamo se iz Kasindola. Pod prvo, ja se zovem Šišić Džemila, Tica djevojačko. Ja sam rodom iz Goražda. Živjela sam u Rogatici. Hoću da se nadovežem na gospođu iz Rogatice. Moji su roditelji prebjegli iz Kukavica u Goražde i zapaljeno im je sve. Morali su pobjeći jer ih je vojska naša, JNA, kojoj sam plaćala i ja od svoje plate, jer sam radila ovdje, a roditelji su bili tamo, njima sam pomagala, morala sam jer su bili stariji ljudi. Kažem, znam sve za Rogaticu. Znam za školu, šta su radili u školi, šta se radilo, kako su bježali uz brdo gore, a moji su bježali pored Drine, gdje su i kako su, to zna doktor Krajina, kako je on preživio, kako su njegovi roditelji, brat i svi. Znae gospodina Krajinu?

Maida Ćurevac: Kako da ne. To je doktor koji me porodio u haustoru.

Džemila Šišić: Dalje idemo sada. Živjela sam u Kasindolu. Radila sam 19 godina u Kasindolu. I ne možete sada reći nesto u vezi Kasindola. Prvo je vojska bila u Kukavicama, paviljon, pa su ih protjerali iz Kukavica da idu odatle jer je ih je vojska bila napala. Pa su se morali povući, pa su došli iz Srbije, koji su ih popalili. Moji roditelji i svi su morali pobjeći u Goražde. Sreća pa su se nekako izvukli. Živi i zdravi. Izginulo ih je. Pa su stavili spomenik namjerno u Kukavicama, na sred Kukavica, da samo prkose našem narodu da se ne vrati. Prva sam bila na redu da se vratim u Kukavice. Imala sam sve papire. Moja kuća je tu bila, znam sve, sve, tamo sam živjela. Samo da dokažem i Kasindolu i Hrasnom i svima šta je, jer znam, sve sam preživjela.

Dženana Karup Druško: E možemo li sada završavati, molim Vas.

Džemila Šišić: Evo samo sekundu, molim Vas Dženana, da se zakačim malo, da kaže da su iz Hrasnog..., ne, iz Hrasnog brda. Ko je srušio Loris? Ko je? Nisu Muslimani, nego su ondje sa Hrasnog brda. Vaši. Vaši, Vaši. Vaši iz Kasindola. Ko je pravio put iznad Kasindola za Trnovo i Kijevo? Ko? Vojska. Devedesete. I pitamo šta je ono? Kaže, prave put. Ne, ne, ne. To se pripremao rat. Mi radimo u Kasindolu, nemamo pojma o čemu se radi. Svi znaju, mi ne znamo. Ratuje se. Moj muž na Ilidži radio. Kaže mu Mićo..., znate Miću mesara?

Dušan Šehovac: Znam.

Džemila Šišić: Kaže: “Šišiću, zašto radiš? Kući! Ubiće te.” Ubili su onog malog iz kafane, iz “Laneta”. Njega su prvog ubili. A prvo su ubili Tonija iz Kasindola. Moga kolegu.

Dženana Karup Druško: Moramo završavati.

Džemila Šišić: I samo to da kažem za Hrasno. Ne možete nikako reći... Jer smo svi bili u Sarajevu. Iz Hrasnog mene je gađao. Moj stan srušio. Srušio je mnoge stanove. Mnogu djecu je ubilo. Ja sam u Koševu počela raditi, jer sam se tu stanila. Morala sam sve obići da bih došla do Hrasnog, do džamije.

Dženana Karup Druško: Moram sad nešto reći. Činjenica je da je na Trgu heroja to bilo, ali isto tako je činjenica da ovi ljudi jesu pobijeni, i nemojte molim Vas sada..

Džemila Šišić: Ne kažem ja.

Dženana Karup Druško: Nema potrebe. Istina je i ono što govori Slobodan i što Vi govorite. Nažalost istina je.

Džemila Šišić: Činjenica je. Ali onolika djeca na Trgu da su poginula, nisu od naših, vjerujte. Bilo je svih konfesija na Trgu, ne samo Muslimana. Kaže izginulo. Oni su pobjegli odatle. Ja znam da Marko Mikerević koji je pokupio sve papire otišao...

Dušan Šehovac: Knjigu napravio, znamo.

Džemila Šišić: Otišao je...

Dženana Karup Druško: Hajde da ne ulazimo u ovo. Marko Mikerević je bio vječnik u Vojnom sudu u Sarajevu prije nego što je otišao, ali stvarno moramo završavati. Ovo, u stvari, samo pokazuje koliko je nama potreban razgovor, koliko su nam potrebne debate.

Džemila Šišić: Što smo izginuli, što smo živote dali... Zašto? Da danas ne možemo opet da živimo skupa, evo radi ovakvih slučajeva, koji u sebi gaje nešto...

Dženana Karup Druško: Ali možemo. Možemo.

Džemila Šišić: Izmišljaju da smo ih mi napali. Nismo. Niko ih nije istjerao. Ali ja ne mogu da odolim da ne kažem.

Dženana Karup Druško: Dajte. Ali stvarno ste na pogrešnoj adresi. Uz sve kritike Dušanu, nije Dušan taj..

Dušan Šehovac: Ja moram sav teret na sebe primiti.

Džemila Šišić: Ja ne mogu lagati.

Dženana Karup Druško: Dajte, ja moram završavati, odoše mi panelisti.

Džemila Šišić: Niko ih nije tjerao.

(žučna rasprava u kojoj jedni druge prekidaju)

Dženana Karup Druško: Istina nije jednostrana, i nikada nije crna i bijela. Dajte molim Vas. Dakle ovo samo dokazuje...

Džemila Šišić: Ja se izvinjavam.. .

Dženana Karup Druško: Stvarno tišina! Tišina molim Vas! Svi! Dakle, ovo samo pokazuje, da je debata bila uspješna. Pokazuje da je nama razgovor neophodan. Pokazuje da trebamo sjediti zajedno i govoriti o onome što nam se dešavalo.

Ja se zahvaljujem panelistima koji su zaista bili odlični. Vrhunski. Bilo mi je zadovoljstvo moderirati njihova izlaganja. Zahvaljujem se svima iz publike koji su govorili, prvenstveno o ličnim iskustvima, i mogu samo da kazem da ćemo mi nastaviti ove debate, organizirati ih još, jer očito je zaista potrebno da razgovaramo i da se slušamo. Hvala Vam svima.